

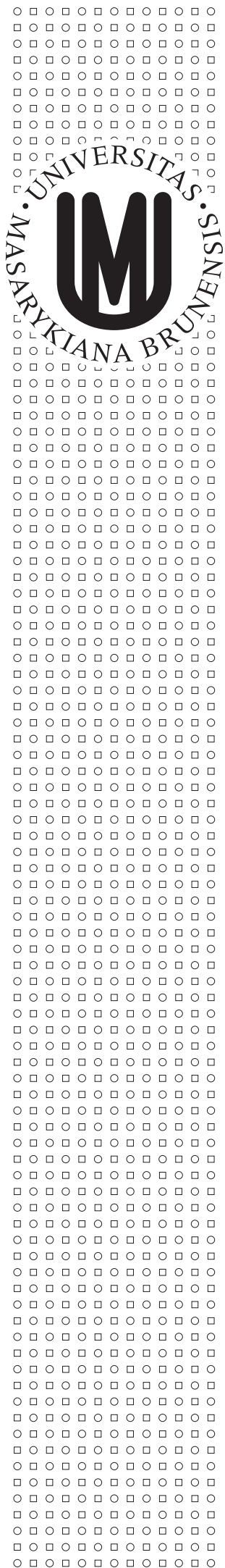
MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA TŘETÍHO VĚKU

Česká literatura
Její vývoj a aktuální
otázky výkladu

kolektiv autorů

MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA TŘETÍHO VĚKU

Česká literatura Její vývoj a aktuální otázky výkladu

kolektiv autorů

Masarykova univerzita
Brno, 2006

Obsah

1 Starší literatura (Hana Bočková)	4
Literatura středověku	4
Literatura doby humanismu	6
Literatura doby barokní	7
Ukázky textů	9
2 Literatura národního obrození a druhé poloviny 19. století	
(Jiří Kudrnáč)	13
Od počátků obrození po preromantickou klasiku	13
Biedermeier, romantismus a počátky realismu	14
Májovské renouveau	14
Ruchovci, lumírovci, realisté	15
Ukázky textů	17
3 Literatura od fin de siècle do poloviny čtyřicátých let 20. století	
(Jiří Kudrnáč)	21
Fin de siècle: 1886–1914	21
Od druhé dekády 20. století do konce třicátých let	22
Konec třicátých let a protektorát	24
Ukázky textů	26
4 Literatura v období 1945–2005 (Zbyněk Fišer)	30
Tři proudy literatury	30
Historický a společenský kontext	30
Exil a samizdat	31
Nezávislá literární věda	32
Ukázky textů	33
5 Literatura pro děti a mládež na přelomu tisíciletí	
(Luisa Nováková)	38
Základní pojmy, postavení literatury pro děti a mládež	38
Literatura a dětský čtenář	38
Literatura pro děti a komerce	39
Reklama a literatura pro děti	40
Fantasy a její obliba u dětského čtenáře	40
Ukázky textů	42
Redakční poznámka	45

Starší literatura

Hana Bočková

První část českého literárního vývoje nese tradiční označení „starší česká literatura“ a zahrnuje produkci sahající od druhé poloviny 9. století do poslední třetiny 18. století. Téměř tisíc let kulturního vývoje poskytuje moderní literární vědě množství látky – ať textů známých, které je třeba na základě prohloubeného poznání nově interpretovat, nebo (vzácněji) textů nově objevených, jejichž analýza doplňuje dosavadní obraz literárního vývoje na našem území. Periodizace starší české literatury je v zásadě tradiční, dělí se na tři základní období odpovídající i periodizaci dějin: středověk (a v něm i husitské období), humanismus a baroko. Neustálené je jejich podrobnější členění na dílčí etapy, neboť musí reflektovat stále postupující vývoj poznání ve všech sférách literárněvědného bádání. Zkoumány jsou problémy autorství a datace některých textů, jejich filiace, stanovení archetypu. Důležité je i zkoumání mezioborových vztahů, zařazení textu nejen do souvislostí literárního, ale též kulturního a duchovního vývoje národní pospolitosti i vývoje evropského.

Literatura středověku

Období sahající od počátků literární tvorby na našem území až po konec šedesátých let 15. století, kdy končí i doba literatury husitské.

Literární medievistika (medium aevum – střední doba, středověk) studuje texty, jejichž podoba a funkce se mnohdy vzpírají čtenářským zkušenostem moderního člověka; časová vzdálenost i rozlehlost středověku (jehož samo označení vyplývá z rozpaků, jak jedním pojmem označit nejasné období mezi dvěma výjimečnými epochami – antikou a renesancí) vzbuzuje u moderního člověka nejistotu, za niž si ovšem – jak s nadsázkou konstatuje Umberto Eco (Umění a krása ve středověké estetice, 1998) – „může tak trochu i sama středověká kultura: protože tím, že si zvolila – nebo byla nucena si zvolit – latinu jako jazyk, Bibli jako svůj základní text a patristickou tradici jako jediné svědectví antické kultury, nakonec nedělá nic jiného, než že komentuje komentáře, cituje autoritativní formule, a přitom se tváří, že neříká nic nového, přestože tomu tak není. Středověká kultura má i smysl pro inovaci, snaží se ji však ze všech sil ukryt pod pláštík opakování téhož, na rozdíl od kultury moderní, která předstírá inovaci, i když pouze opakuje.“ Středověký autor klade důraz na tradici, měřítkem kvality díla je schopnost napodobit vzor a v soutěži s ním zvítězit, nikoli však myšlenkovou novostí, ale promyšleným použitím uměleckých prostředků (imitatio et aemulatio – nápodoba a soutěž).

Středověká literatura na našem území je v mnoha ohledech pestrá. Nejzřetelnější je hledisko jazykové: z nejstarších literárních jazyků je to staroslověnština, jež byla přinesena cyrilometodějskou misí na Velkou Moravu a jako literární jazyk sloužila do konce 11. století – v Sázavském klášteře, posledním centru v Čechách, kam přišla poté, co se Velkomoravská říše na konci 10. století rozpadá.

Nejrozšířenějším literárním jazykem středověké Evropy i českých zemí však je latina, která spojuje celou Evropu a slouží též jejímu universalismu a konzervatismu; její antické kořeny jsou znovu připomínány v návratech „středověkých renesancí“,

jakou byla renesance karolinská (na přelomu 8. a 9. století iniciovaná reformami Karla Velikého) a otonská (10. a 11. století za císaře Oty I. a jeho nástupců), odehrávají se však v ovzduší křesťanské Evropy a jejím potřebám slouží. V latině byla vytvořena terminologie teologie i všech dalších vědních oborů, stala se literárním jazykem a žánrový systém latinsky psané tvorby byl vzorem pro texty psané v národních jazycích.

Od počátku 12. století se začíná v latinských textech objevovat čeština, zprvu v podobě glos – překladů jednotlivých slov a vět, dokonce i žertovných poznámek, časem vznikají překlady celistvé a pak i původní česká tvorba. Přelom 13. a 14. století bývá považován za dobu vzniku česky psané tvorby. Nelze však pominout ani tvorbu psanou německy – prostor jí dává zejména dvorské prostředí posledních Přemyslovců, u dvora žilo několik básníků – minnesängerů a písně v tomto duchu skládal i Václav II. Konečně je třeba připomenout hebrejsky psané texty členů pražské židovské obce. Literární díla psaná latinou, němčinou či hebrejštinou na našem území a pro potřeby české společnosti jsou součástí české národní literatury.

Zajímavým tématem je zkoumání předpokládaných „předliterárních“ útvarů – písní, pověstí spojených s pohanstvím, které křesťanství nepřevzalo, kromě jiného i proto, že už v době svého příchodu na naše území stálo kulturně výš. Dozvíme se o nich pouze v „negativních otiscích“ – v kněžských zpovědních zrcadlech, penitenciálech, vzácně jsou zachyceny i jinde, např. v Kosmově kronice.

Důvod, proč právě na sklonku 13. a pak v celém 14. století dochází k prudkému rozvoji česky psané literatury, býval dříve hledán v tradici, již sice věda nedokázala přesně rekonstruovat, ale předpokládala, že ji tvořila nedochovaná díla spolu s projevy folklórními. Současný názor je odlišný – působila tu nikoli tradice, ale spíše vývojový skok, souběh příznivých okolností ekonomických i politických, vzájemná inspirace rozvíjejících se uměleckých odvětví, z nichž mohla těžit i literatura.

Latinská a posléze i česky psaná literatura vytvářejí rozvinutý žánrový systém, do jehož centra náleží tvorba vycházející vstříc potřebám pěstování víry – bohatá legendistika psaná prózou i veršem, od 10. století latinsky a staroslověnsky, od počátku 14. století česky; dále duchovní písně a kázání, liturgické drama, které se postupně „posvětštuje“ a opouští prostor kostela. Bohatá je historiografie – činnost letopisců a kronikářů (nejznámější jsou Kosmas a jeho pokračovatelé, tak řečený Dalimil, dějepisci doby Karlovy). Do oblasti žánrů literatury světské náleží pestrá poezie žákovská zejména po založení Karlovy univerzity, milostná lyrika vznikající ve dvorském prostředí i rytířský epos pěstovaný tamtéž. K tvorbě lyrickoepické náleží žánr sporu, o jehož oblibě svědčí i existence sporů parodických; tvorba didaktická, usilující o kultivaci čtenářovy (či posluchačovy) víry i morálky a využívající k tomu i satirických prvků (Desatero kázanie božie); didaktické alegorie o správném fungování společnosti, bajky a exempla. Rozvíjejí se i žánry literatury naukové, pro jejichž potřeby se vytváří odborná česká terminologie, první slovníky. Česky psaná tvorba postupně obsazuje všechny významné žánry, v nichž funguje vedle latiny, oproti ní navíc ještě může oslovit i široké publikum laiků (a negramotných – posluchačů), pro něž zprostředkovává i tematiku určenou dříve pouze vzdělanostní elitě (Tomáš Štíttný).

Literatura doby husitské

Období od konce 14. století do šedesátých let století 15. náleží sice ještě do středověku, na jehož ideové a sociální podněty také reaguje, předznamenává však současně nový vývoj směřující k reformaci. Husitská literatura (patří sem nejen tvorba produkováná husity, ale i jejich odpůrci) navazuje sice na tradice literatury 14. století, přejímá z ní však pouze ty žánry, které jsou schopny sloužit jejím cílům, často si je přetváří a upravuje pro své potřeby; vytváří pochopitelně i žánry nové. Literatura doby husitské akcentuje apelativnost, angažovanost, je jednou ze zbraní, jimiž spolu protivníci bojují. Užívá latinu, zejména pro šíření své ideologie ve „vyšších“ vrstvách ve vlasti a v zahraničí, tvorba psaná česky svůj jazyk zjednodušuje, bere ohled na prostého recipienta.

Poezie se podřizuje nábožensko-propagačním cílům; duchovní píseň doprovází liturgii, ale ve větší míře než dříve vystupuje z kostela a zpívá se při slavnostních příležitostech (Jistebnický kancionál); vznikají písně historické a publicistické, pomocí nichž se zprávy šíří mezi posluchači, aktuální spory reflektují skladby polemické (Budyšínský rukopis). V próze vládne náboženský traktát a kázání, jejichž tvůrci patří k reprezentantům jednotlivých proudů husitství – náleží sem působení tzv. předchůdců Husových (Matěje z Janova, Konráda Waldhausera, Jana Milíče), práce Husovy, Jakoubka ze Stříbra, kronikáře Vavřince z Březové. Zajímavou kapitolu tvoří tvorba radikální větve husitů – táborů (Mikuláše Biskupce a dále i táborských kazatelů, kteří bez tradičního teologického vzdělání interpretovali ve svých kázáních biblický text). Osobností uzavírající celou etapu a otvírající cestu reformaci je myslitel a originální filozof Petr Chelčický.

Pro literaturu doby husitské je příznačné úzké ideové a tematické sepětí textů všech žánrů, vzájemné ovlivňování a „vypůjčování“ argumentů, témat a motivů, uměleckých postupů – tzv. „mezidruhový kontext“ (Jaroslav Kolár), který se však po skončení bojů opět rozpadá a znovu se víc uplatňuje ohled na žánr a jeho specifickosti, ke slovu přicházejí i jiné funkce než předtím převládající.

Literatura doby humanismu

Dlouholeté spory se v moderní evropské vědě vedly už o upřesnění významu ústředních pojmů – renesance, reformace a humanismu; rozpory panovaly v časovém a teritoriálním vymezení renesance jako kulturní epochy, nejednotné mínění panovalo o vztahu renesance a reformace, o obsahu pojmu humanismus. V současnosti se užívá pojem renesance jako označení kulturního procesu, jehož duchovním podnětem je obdiv k antice, k lidské individualitě, kráse lidského těla a síle rozumu a který se během 15. století rozšířil po celé Itálii a ovlivnil (v různé míře) řadu evropských zemí. Pod označením humanismus lze rozumět učenecké, intelektuálně estetické hnutí, které se vracelo k antice, její literatuře, filozofii, jazykům jako vzoru, jehož podněty studovalo a dále rozvíjelo. Reformace je chápána jako hnutí zaměřené na otázky víry, které hledá nápravu soudobé církve návratem k jejím kořenům, prvotní církvi žijící v duchu evangelií; reformační tvorba je na rozdíl od renesance zaměřená nábožensky a moralistně – v takové podobě se s ní setkáváme i v naší literatuře.

Na literárním obrazu této epochy se podílí i činnost protestantských církví, z nichž pro českou kulturu největší význam měla početně malá jednota bratrská, jejíž vydavatelská aktivita – zejména příprava šestidílné Bible české (Kralické) náleží k vrcholům humanistické ediční činnosti. Tvář epochy poznamenal i nástup protireformace v druhé polovině 16. století; příchod řádu jezuitů otevřel český prostor katolické Evropě, doba jeho největšího vlivu však přišla až v následující epoše. Speciální otázkou je rozvoj a působení knihtisku, který spolu s rozšířením vzdělanosti měl zásadní vliv na kulturní a početní růst českého recipienta – čtenáře.

Doba humanismu (od sedmdesátých let 15. do dvacátých let 17. století) bývá různě periodizována (např. Milan Kopecký: humanismus raný do roku 1520, zobecněný do roku 1570 a popularizovaný do roku 1620; Jan Lehár: raný a vrcholný humanismus); pozornost je nově věnována nejen pražskému centru, ale i moravským humanistům; badatelé sledují kontakty českých humanistů s osobnostmi celé Evropy na zahraničních školách, diplomatických či kavalírských cestách, též i recepci jejich podnětů v domácím prostředí.

Humanistická literatura se rozvíjí ve dvou větvích – latinské a české. Latinsky píšící humanisté nepovažovali národní jazyk za dostatečně vhodný a dokonalý (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan Dubravius), poskytli však svou formálně vybroušenou tvorbou vzor později se rozvíjejícímu humanismu „národnímu“, jehož autoři psali česky a brali v potaz vkus a potřeby českého čtenáře (Viktorin Kornel ze Všehrd,

Mikuláš Konáč z Hodiškova aj.), posléze se česká tvorba uplatnila ve většině žánrů, jež zprvu náležely latině.

Žánrový systém humanistické literatury byl velmi široký; pro české prostředí je specifické, že zájem je o literaturu naukovou, často v překladech (kroniky, štambuchy, kosmografie, právní, lékařské, přírodopisné a astronomické spisy) a literaturu moralistní (zrcadla mravů, pravidla lidského života); zájmu o podobu světa vycházejí vstřícní cestopisy (Oldřich Prefát z Vlkanova, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic aj.). Rozvoj zaznamenává i drama, duchovní píseň a dále zábavná próza určená hlavně nižším společenským vrstvám a šířená v tzv. knížkách lidového čtení.

K diskutovaným tématům literární vědy náleží oprávněnost označení sklonku éry humanismu jako manýrismu, přechodného období připravujícího nástup baroka.

Literatura doby barokní

Období bývá děleno na etapu baroka raného (od dvacátých let 17. století do poloviny 17. století), vrcholného (od poloviny 17. století do dvacátých let 18. století) a doznávajícího (od dvacátých do osmdesátých let 18. století).

Dopad porážky stavovského povstání se projevil i v literatuře, emigranti-nekatolíci, kteří museli po vyhlášení Obnoveného zřízení zemského (roku 1627) opustit vlast, tvoří nadále už jen v exilu, bez vydatnějších kontaktů s domácím prostředím; jejich práce vycházejí z tradic humanistického vzdělání, nesou však už též rysy baroka. Nejvýznamnějším představitelem je Jan Amos Komenský, jehož všestranná tvorba ovlivnila mnoho oblastí poznání i praktické činnosti, bohatý je i žánrový rejstřík jeho prací (traktát, kázání, školské drama, historiografie, učebnice, kancionál, encyklopedie, polemika; zasahoval do oblasti teologie, filozofie, literární teorie, didaktiky aj.), ale dosáhla i k cílům obecnějším (projekt všeobecné nápravy lidské společnosti). Mezi exulanty najdeme dále především historiografy (Pavel Skala ze Zhoře, Pavel Stránský), ale i autory duchovních písní (Jiří Třanovský). S postupem času však tato větev ztrácí kontakt s vlastí a v dalších generacích se zapojuje do nového kulturního kontextu. Tyto nové souvislosti, „druhý život“ české exulantské tvorby (např. v prostředí německých pietistů), náležejí k zajímavým tématům literární historie.

Skutečný rozvoj barokní tvorby spadá až do období druhého – tehdy se prosazuje „barokní vidění světa“ – nespojitelný a nepřekonatelný protiklad mezi hmotností všeho pozemského a duchovností Boha; dynamičnost a expresivita, rafinované umělecké prostředky tvorby „vysoké“ (Fridrich Bridel) i prostá sdělnost textů soustředěných na kultivaci stále početnějšího prostého recipienta (Valentin Bernard Jestřábský). V žánrovém systému je zastoupena poezie světská (alamodová tvorba), ale především duchovní písně shromažďované v mnoha slavných kancionálech (Adam Michna z Otradovic, Fridrich Bridel, Matěj Václav Šteyer, Jan Josef Božan aj.), dále historiografie (Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina z Čechorodu, Jan Kořínek), filologie (Václav Jan Rosa, Jiří Konstanc), dramatická tvorba (Karel Kolčava), legendistika, homiletika.

Ve fázi poslední se ještě objevují díla vynikající kvality (kázání Bohumíra Hynka Bílejovského), historiografie se však začíná omezovat na problematiku regionální, do literatury více vstupují autoři lidoví (František Jan Vavák, kantor Antoš), stále početná je produkce nábožensky vzdělávací literatury, prostému recipientovi jsou též určeny lidové hry, knížky lidového čtení, jarmareční písně i celá široká oblast ústní lidové slovesnosti.

Barokistické bádání zažívá svůj plný rozkvět až v posledních letech a jeho plodem jsou četné odborné práce literárněvědné i mezioborové a též bohatá ediční činnost zpřístupňující texty dosud neznámé.

Doporučená literatura

Slovníky a dějiny

- Forst, Vladimír – Opelík, Jiří a kol.: Lexikon české literatury. Academia, Praha 1985, 1993, 2000
- Petrů, Eduard – Machala, Lubomír a kol.: Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994
- Hrabák, Josef (red.): Dějiny české literatury I. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1959
- Lehár, Jan a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004

Speciální

- Boubín, Jaroslav: Petr Chelčický. Myslitel a reformátor. Vyšehrad, Praha 2005
- Černý, Václav: Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím. Mladá fronta, Praha 1996
- Černý, Václav: Staročeský Mastičkář. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955
- Hashemi, Michaela Soleiman pour: Karel Račín, nedoceněný barokní autor. Masarykova univerzita, Brno 2005
- Hlobil, Ivo – Petrů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě. Academia, Praha 1992
- Kolár, Jaroslav: Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře. Atlantis, Brno 1999
- Kopecký, Milan: Český humanismus. Melantrich, Praha 1988
- Kopecký, Milan: Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku. Masarykova univerzita, Brno 1999
- Lehár, Jan: Nejstarší česká epika. Vyšehrad, Praha 1983
- Lehár, Jan: Česká středověká lyrika. Vyšehrad, Praha 1990
- Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do r. 1400. Vyšehrad, Praha 2000
- Petrů, Eduard: Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře. Votobia, Olomouc 1996
- Škarka, Antonín: Půl tisíciletí českého písemnictví. Odeon, Praha 1986
- Vašica, Josef: České literární baroko. Vyšehrad, Praha 1938
- Vilíkovský, Jan: Písemnictví českého středověku. Universum, Praha 1948

Kocovník

(Pochází z konce 14. století. Duchovní píseň z vrcholného období české středověké literatury odkazuje na tradiční symbol Boha jako tvůrce-řemeslníka /zde kožišníka/. Bohatá evangelijní symbolika rozvíjí aspekty spasitelského díla Ježíše Krista.)

Znamenajte, všichni mistři:
Jeden kocovník z své chytří
sšil mi kožich nepřeměře
pravý mi v čas při méj vieře.

Učinil oba čřvena,
jako u broci zbarvena;
svój kožuch vzvlékl na lva, orla,
na člověka i na vola.

Chodila sem v něm toliko
let nádcete několiko,
však sem ho nezapsovala,
tak krásen, jakž sem jej vzala.

Vzvlékl na člověka rozením
a na vola umořením,
na lva, když vstal z mrtvých mocně,
na orla tehdy, když vzročně

Z jedné kůže hranostajě
z něho sobě kožuch skrájě:
mně mój ostal cěl, biel, krásen,
tak, jakž sem jej vzala, řásen.

vstúpil z zřejma na nebesa –
ottad přide mečem třasa,
v tom kožišě seđe súdě:
před ním stanem všichni v trudě.

(Jan Lehár: Česká středověká lyrika. Vyšehrad, Praha 1990, s.194.)

Bartoloměj z Chlumce řečený Klaret Ortulus phisologie (Ptačí zahrádka)

(Mistr Klaret /† 1369–70/, školmistr v Praze ve škole u sv. Víta, proslul jako autor či redaktor mnoha latinských veršovaných a encyklopedických prací, podílel se na tvorbě českého odborného názvosloví. Jeho verše o ptácích /doplněné prozaickými příписy opisovačů/ zprostředkovávají dobové odborné znalosti a současně poukazují na morální poselství, které v sobě nese každá část přírody; poznání je neoddělitelně spojeno s kultivací morálky.)

Žluva

Žluva se podobá drozdovi, je ale zelená. Živí se višněmi a na nich se chytá do sítě. Dělá si podivuhodné hnízdo, v němž vždy mívá hedvábní.

Hnízdo své krásné chce mítí –
vždy zdobí je hedvábnou nití:
vydej vše cenné, co můžeš,
ať dlouhého života dojdeš.

Ohňa

Je to pták, praví Solinus, který se směle položí do plamenů a tak se svine, že se ani jeho peří ani samo tělo ohněm nespálí; jen zčervená jako slepice – a považuje to za zábavu.

Vesele v ohni si leží –
jí plamen však uškodí stěží:
pro svého Pána kdo strádá,
nechť radostně útrapy zvládá.

(Claretus: Ptačí zahrádka. Z latinského originálu přeložila Jana Nechutová, Petrov, Brno 1991, s. 42, 39.)

Nathanaél Vodňanský z Uračova

Theatrum mundi minoris.

Široký plac neb Zrcadlo světa, to jest:

Živý kontrfekt nescíslných bíd všeho lidského pokolení v tomto světě
rytiřujícího

(Kniha z roku 1605. Nathanaél Vodňanský /1563–1621/ adaptoval populární spis francouzského humanisty Pierra de Boaistuau; kritický až pesimistický pohled na schopnosti člověka a perspektivu celé lidské společnosti je projevem tzv. „renesančního pesimismu“ a tvoří méně známou, odvrácenou stranu dobového obdivu ke člověku jako tvorů nejdokonalejšímu. Oba – jakkoli protikladné – názory jsou legitimní součástí renesančního vnímání světa a člověka.)

Mnozí staří a vysoce učení jak řečtí, tak latinští, tolikéž i barbarští mudrcové vyšetřivše způsob přirození lidského a jej prvé s každým nerozumným hovadem, též s všelikým životčichem plným vyzpytováním obojího způsobu života bedlivě prohlédše a jeden s druhým srovnavše, žádný životčich na všem okráslku světa tohoto, kterýž v sobě život zdržuje a na zemi se plazí, nepokládali býti mizernější nad člověka. Anobřž někteří vzáctnější zpytatelé přirození lidského na též přirození těžce se domlouvali jmenující je ne rodičkou a matkou dobrotivou, ale zlou a zůřivou macechou.

Mnozí také (jako byl onen *Thales Milesius*) po všecken čas života svého lidskou bídu oplakali.

Věděli zajisté dobře, že všechno, co se koli pod širokým nebem spatřuje, nic jiného není než prosté divadlo lidského neštěstí, věčného oplakání a ustavičného želení hodné. Ale jiní (mezi nimiž se nacházel *Democritus Abderites*) všem hanebným skutkům lidským, kteří nynějšího času dalece a široce panují, toliko se smávali a jich sobě za nic pokládali, kteřížto kdyby nyní zase z mrtvých povstali a mnohých křesťanův bezbožná obcování spatřili, Bože nebeský, jakého by smíchu nenatropili? (...)

Ó veliké bláznovství těch lidí, kteří se domnívají, že sou se k pejše na svět zrodili.

Jiná zvířata, jakž na svět přicházejí, přirození své při sobě výborně poznávají, protož nebezpečnoství své časně předcházejí, jedna prudkostí běhu, jiná zaletěním na rozličná místa. Ale člověk bez vyučování ničemuž nerozumí, nic nezná, ba ani mluvíti, choditi, pokrmův požívati, a krátce mluvě, žádné přirozené moci sám od sebe, kromě samého pláče, vykonávati neumí.

Jednomu zajisté člověku přirození dalo, aby plakal a kvíлил. Druhému, aby pejchu a rozkoš nescíslným způsobem na všech oudech těla svého provozoval. Jinému nádhernost, někomu lakomství přivlastnilo. Některému zplodilo na mysli chutnání dlouhého věku, mnohemu marnou žádost před oči představilo, některým i toho dobrodiní udělilo, aby o budoucí věci přemejšleli a na své skončení se rozpomínali.

A summou jednomu většího hněvu, většího nepřátelství, ukrutnější vzteklosti než druhému propůjčilo. Proti tomu pak vidíme, že všickni životčichové spolu se srovnávají, v svém způsobu utěšeně přebývají, proti svým škůdcům se shromažďují a při sobě pevně stojí. Ale nastojte, člověku z člověka mnoho zlého pochází. Anobřž člověk člověku není toliko samým nepřitelem neb hltavým vlkem, ale jest vtěleným ďábelstvím.

Zase aby týmž životčichům větší vděčnosti dokázáno bylo, přirození jakožto rodička života způsobilo jim domy a příbytky, jako peleše, hnízda a doupata, v nichž by před bouří nebeskou i jinými odpornými časy se ukryli a pod širým nebem odpočívati nemuseli.

Větším zajisté hovadům jeskyně, brlohy a skrejše připravilo, jiným pak menším zeměplazům, jako hlemejšďům, žábám třepnatým s štíty a k těm podobným živočichům, opatřilo, aby se s příbytky svými beze vší obtížnosti nositi mohli. Anobř není žádného semínka, které by klásky, plevami, luštinkami a jinými subtilnými kožkami obvinuté a obalené nebylo. Některým také, jako pláněm kůry, vořechům škořípky, k zachování věcí přirozených vymyslelo. Ale člověk od sebe nic toho nedosahuje, jedině leč sobě to sám v potu tváří bezděčnou práci shromažďuje.

(Nathanaél Vodňanský z Uračova: *Theatrum mundi minoris*. Ed. Hana Bočková, Atlantis, Brno 2001, s. 53, 60.)

Bohuslav Balbín

Přepodivná Matka Svatohorská Maria v zázracích a milostech svých na Hoře Svaté nad městem Příbrami hor stříbrných den po dni víc a víc se stkvějíci...

(Text z roku 1666. Bohuslav Balbín /1621–1688/ náleží k nejvýznamnějším historikům doby barokní. Slavná poutní místa, jejichž historii věnuje ve svém díle značnou pozornost, tvoří neoddelitelnou součást obrazu barokních Čech; jsou místem, kde se prostřednictvím zázraků uskutečňuje kontakt člověka a světce, kde člověk prožívá dotek boží přízně.)

Rok šestnáctistý šedesátý a v něm měsíc červen přinesl cos velmi divného Pražanům, Příbramským i všem svatohorským poutníkům, čímž nejdůstojnější svatohorská královna své zázraky a slávu velice rozmnožila, stvrdila a zvelebila touto příležitostí. Byla v Praze babice jménem Saloména Lunačka, všem po městech pražských, obzvláště pak dětem velmi dobře známá; neb nemohouc sama choditi, musela se dáti od dcery po městě nositi, kteráž ji nosívala v koši. Že pak baba neuměla mlčeti, ale z koše žvala ledacos, co se líbilo dětem, proto mnoho dětí s posměchy za ní běhalo a své zoufalství provozovalo.

Zatím dcera, anebo že se jí stesklou matku tak dlouho nositi, anebo radši z pobožnosti, vsadivši matku do koše, nesla ji na Svatou horu přes sedm mil dobře měřených. Někteří dávají zprávu, že ta baba neráda se dala donesti na to svaté místo. Buď jak buď, věc jistá jest, že léta 1660 devátého dne měsíce června přinešená jest na Svatou horu a vprostředku svatohorské kapličky před obrazem Rodičky Boží posazená. Mnohým mnoho smíchu jak v Praze, tak i na cestě baba, když se nesla v koši, zplodila. Než nechci se o tom mnoho zmíniti, neb to není k mému předsevzetí.

Když tehdy tak, jak jsem nyní oznámil, dostala se do svatohorské kapličky a tam jakož i její dcera horlivě se k Rodičce Boží za uzdravení modlila a po svaté zpovědi a přijímání velebné svátosti napijíc se svatohorské vody usnula a po snu hned ještě toho dne, jsouc všech svých nemocí pojednou zproštěná, povstala na nohy, vládla rukama a slyšela dobře. Vidělo ji, když byla zdráva, několik tisícův lidí z rozličných míst a jmenovitě všickni ti, kteří tehdaž z Telče, z Jindřichova Hradce a z Bechyňského kraje na Svatou horu připutovali.

(Miloš Sládek: *Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*. H&H, Jinočany 1995, s.113-114.)

Fridrich Bridel

Jesličky

Úryvek z Rozjímání o nebi v noci na jitřní božího narození
– Psaní ku Pánu Bohu

(Text z roku 1658. Dílo Fridricha Bridela /1619–1688/ náleží k vrcholům českého barokního básnictví. Jeho Jesličky tvoří soubor duchovních písní převážně s vánoční tematikou. Úvodní více než pětisetveršové Rozjímání je vyjádřením básníkovy niterného prožívání víry, vědomí pomíjející pozemskosti člověka oproti dokonalosti boží.)

Ach živ jsem! Sotva živý,
jako bych tonul na vodě,
stín smrti nedůživý,
tělo moje jako loď.

Zde tonu na tom moři,
jako v náké bouřce vezím,
již se má loďka boří,
po tobě, ach, často slzím!

Víra, naděje – dvoje
jsou jako lodí podpory,
až tato loďka moje
přetrhne kostí závory.

Když zatluče na dveře,
když se můj konec přivine,
hned jí tíše otevře,
do nebe duše poplyne.

Poplyne vzhůru, vzhůru
v blesku svatých nebešťanův,
nahoru k svému kůru
křídly blažených měšťanův.

Tou se nadějí kojím,
když nastává vlnobití,
u mé kotvice stojím,
když mne straší hromobití.

Nedbám na bouřky moře,
neb mezi těmi bouřkami
Bohu poroučím hoře,
zahrávám si s hvězdičkami.

(Fridrich Bridel: Básnické dílo. Ed. Milan Kopecký. Torst, Praha 1994, s. 71.)

2

Literatura národního obrození a druhé poloviny 19. století

Jiří Kudrnáč

Od počátků obrození po preromantickou klasiku

Vědecký začátek národního obrození tvořili Josef Dobrovský a další vědci, předmětem jejichž zkoumání jsou kulturní atributy českého národa, jakkoliv je pozdější jungmannovci zastínili vlasteneckým patosem. Toto období rané obrozenské vědy bylo vysoko ceněno počínaje úvodní, pozitivistickou fází české literární historiografie a kontinuálně vlivným T. G. Masarykem v jeho filozofických pracích aktualizujících smysl české kultury.

Beletristická literatura tehdy sestávala jak z pokusů o náročnou tvorbu, tak z množství textů orientovaných na lidové publikum. Předmětem literární historiografie jsou tedy i dnes básnické experimenty v známých almanaších bratří Václava a Karla Ignáce Thámů a zejména Antonína Jaroslava Puchmajera, využívající barokní idylismus a nově přinášející anakreontskou poetiku a klasicistní inspiraci, podobně jako počátky českého moderního dramatu, dochované však jen v zlomcích z celé tehdejší produkce, známé tedy mnohdy jen podle názvu. Širokému publiku byly určeny texty jako kramářské písně nebo povídky či knížky lidové četby, jejichž zkoumání dodnes hledá co nejadekvátnější metodu. Též v mnohých textech esteticky nepřiliš náročných do české literatury pronikaly podněty nových evropských literárních směrů. Zkoumání tohoto zatím nepřiliš přehledného materiálu je dnes badatelsky aktuální a přináší už podstatné výsledky.

Josef Jungmann a jeho žáci vynikli v tvorbě imanentně pojaté literatury, která existovala dříve než její početnější publikum. Podle vzoru cizích literatur usilovně vytvářeli novou tradici, přičemž experimentovali též s podněty antickými a dokonce staroindickými, navracejíce se k skutečným i domnělým zdrojům slovanské kultury. Takový byl i proslulý pokus o reformu české prozodie a zavedení časomíry jakožto estetické obohacení náročné české poezie. Tento pokus byl odsouzen k nezdaru, protože mechanická aplikace časomíry na češtinu je nepřirozená, posílil však hierarchickou stratifikaci české poezie, podnítil vznik řady esteticky náročných textů, a tak vlastně splnil obecně pojatý cíl Jungmannovy družiny. Erbovní dílo této skupiny vytvořil Jan Kollár Slávy dcerou, první vrcholnou novočeskou básnickou skladbou, která se dočkala tohoto ocenění i od Jaroslava Vrchlického, mytologickou vizí i kolekcí vlivné intimní lyriky. F. X. Šaldovi byl prvním umělcem mezi obrozenskými básníky František Ladislav Čelakovský jako autor esteticky svěbytných ohlasů lidové poezie ruské a české i básník intimní a filozofické lyriky poučené na Goethovi.

Pozoruhodnou, ve své době nedoceněnou osobností byl Josef Linda, průkopník esteticky náročné historické beletrie, zvláště prózy a dramatu. K vrcholným dílům tohoto období patří falzifikované básnické texty z Rukopisu královédvorského a Rukopisu zelenohorského, které rozšiřovaly preromantickou senzibilitu také jako nejprekládanější tehdejší české literární texty. V jungmannovské a pojungmannovské době národního obrození vznikly i některé pozoruhodné texty básnického dramatu a zejména tehdy tvořil Václav Kliment Klicpera, dramatik z boží milosti, často i později nazývaný největším českým komediografem.

Biedermeier, romantismus a počátky realismu

Do obrozenské doby vtrhl Karel Hynek Mácha, dodnes nejpříslověnější český básník, vnímaný už ve své době jako představitel subjektivního romantismu; zároveň autor napojený naturfilozofii a užitekávající domácí kulturní tradici. Mácha nebyl většinovým kulturním publikem přijat, avšak jednotlivé osobnosti jeho subjektivní romantismus nesly dál a rozvíjely, předávaly následujícím: Karel Sabina, Václav Bolemír Nebeský, Josef Jiří Kolár, Josef Václav Frič, Prokop Chocholoušek, svým způsobem i některé hraniční osobnosti jako Boleslav Jablonský, Jan z Hvězdy, ba i rozervaneckou subjektivitu potlačující Josef Kajetán Tyl. Máchův romantický antipod Karel Jaromír Erben byl v konstrukci svých pohádek poučen příkladem bratří Grimmů a mytologicky harmonizující poetika jeho Kytice je paralelní s baladickým romantismem v mnoha evropských literaturách, anglickou Jezerní školou aj. Kapitola zkoumání českého romantismu, včetně jeho návaznosti i vyzářování, zdaleka není uzavřena. Tak Máchovy prózy předjímají některé prvky Karoliny Světlé i eufonickou lyričnost Zeyerovu.

Populárním tématem při zkoumání obrozenské literatury je v těchto letech biedermeier. Dnešní bádání přejmenovává vlastenecký romantismus, jak jej nazýval ještě Arne Novák, a vykládá příkladnou působnost Tylovu a literaturu jeho typu ve vícero významných kontextech. Nalezené směřování z německy psaných literatur rekonstruuje a upřesňuje příbuznosti, které česká literatura v 19. století sama zamlčovala nebo nezdůrazňovala, míříc k emancipaci vůči nejbližšímu sousedovi a leckdy svému pramenu. Po průkopnických studiích zejména Vojtěcha Jiráta z první republiky a širokém úsilí dnešním nepochybně přijdou objevy, jako když jsou shledávány genetické vztahy českých autorů k cizím v pozdějších dekádách české literatury, zejména od devadesátých let 19. století počínaje.

Cestou k realismu jdou svým dílem Božena Němcová a Karel Havlíček, do jisté míry i Josef Kajetán Tyl. Průkopnice ženské emancipace a účastnice intelektuálních debat si podmaňuje recipienty génielem přirozenosti a působivou poetikou spojující epiku s lyrikou, tragiku s humorem; od konce 19. století je po předchozím skandalizování unisono vnímána jako zakladatelský zjev moderní české prózy. Karel Havlíček, ve své době proslulý jako novinář a kritik, byl průkopníkem osvícensky parodického a travestického humoru v básnických skladbách, které dosud zůstaly v české humoristicko-satirické literatuře nepřekonány; právem se jako Havlíčkovu humoru blízcí mohou uvést Voltaire a Gogol. Havlíčkův příklad realistické politické osobnosti aktualizoval po půlstoletí T. G. Masaryk. S úsilím o postižení, ale i vytvoření české vlastenecké reality je celoživotně spjat mimořádně populární Josef Kajetán Tyl, v začátcích soupeřící s Máchou o vytvoření českého romantického hrdiny. Tylovým ziskem je česká varianta biedermeieru, jeho každodenní patos, etické zacílení a postižení pitoreskní skutečnosti. Tylovy hry půldruhé století žijí na jevišti, jejich pojmání osciluje mezi linií žánrového realismu či zábavnou, herrmannovskou a linií (novo)romantickou máchovsko-zeyerovskou. Po roce 1948 se stal Tyl jedním z nečasových, marných vzorů pro novou oficiální literární tvorbu; i dnes je však dramaturgicky aktuálním autorem zejména pro své divadelně účinné postavy.

Májovské renouveau

Vzápětí po publikování vrcholných obrozenských děl, Babičky Boženy Němcové a Kytice Karla Jaromíra Erbena, a krátkém interregnu vzniklém úmrtími či zmlknutími dosavadních vůdčích spisovatelských osobností prosazují se v literatuře májovci jakožto ambiciózní novátoři, v čele Jan Neruda a Vítězslav Hálek spolu s průkopnicí románové prózy Karolinou Světlou. S nimi se uplatňuje Jakub Arbes, tvůrce specifického novelistického novotvaru – romaneta a extenzivního sociálního románu tvořeného ve stopách více populárních tendencí literatury 19. století, vykladač romantiků a dalších originálních osobností – autor vývojově přínosné psychologické a kulturní literární

kritiky, encyklopedický žurnalista. Velkou, zdrojovou postavou spojující více podstatných etap a tendencí literatury 19. století je Jan Neruda. Mladý básnický bouřlivák, zdánlivě cynicky šokující konzervativní publikum osobní, národní a sociální hořkostí, vzápětí geniální žurnalista, jenž tyto podněty přenesl do beletristické prózy, a konečně opět básník aktualizující po májovském způsobu Kollárovu národní vizi a před Dykem, Seifertem a Závadou formulující gnómičnou poezii životní moudrosti. Vítězslav Hálek, někdy neadekvátně podceňovaný, je básníkem přírody v poezii i próze, v Schillerově smyslu naivní, autor naturfilozofie a pokračovatel v linii Rousseauova přirozeného člověka. Rousseauovou dědičkou je i Karolina Světlá postihnuvší etnografický a psychologický svéráz český a zejména Podještědí, po Boženě Němcové další z českých žákyň George Sandové. Svými současníky byla oceňována jako tvůrkyně českého novodobého románu a toto ocenění není ani dnes zásadně zpochybněno.

Mezi zisky májovců patří též modernizace české poezie, její demokratizace v žánru písně i filozofické zvýznamnění také v různých jiných žánrech, na čemž se podílejí i další znamenití básníci jako Adolf Heyduk, Václav Šolc, Rudolf Mayer. Prozaickým experimentátorem je také staročesky ideově konzervativní Alos Vojtěch Šmilovský, jenž svým vytvářením autonomního stylového svérázu předchází Vladislava Vančuru. Prvním systematickým estetikem byl autor rozsáhlých kompendií z estetiky a poetiky Josef Durdík, filozof z Herbartovy školy, autor první české monografie o lordu Byronovi a zasloužilý popularizátor estetiky a literatury. Májovské drama bylo téměř úplně neúspěšné; jeho relativními zisky byly komedie či frašky hrané ochotnickými soubory; všichni májovští dramatici podlehli v zápase o velkou tragédii poučenou na Shakespearovi a Schillerovi. Tyto neúspěšné autory tehdy překonával romantik Josef Jiří Kolár jevištně působivými hrami především tragickými.

Bezmála masové literatuře část Nerudova odkazu zprostředkoval Ignát Herrmann jakožto autor řady rozličných groteskních povídek a série zábavných románů o otci Kondelíkovi a dalších brzy zlidovělých postavách, portrétista českého maloměšťáka; ambivalentní pojem malého českého člověka nabyt na palčivé aktuálnosti v politicky a filozoficky složitém 20. století a byl pak fenoménem vedoucím k autorům jako Karel Čapek, Ferdinand Peroutka, Karel Poláček, Josef Škvorecký, Ota Pavel či Viktor Fischl.

Ruchovci, lumírovci, realisté

Ruchovsko-lumírovské úsilí částečně opakuje jungmannovské gesto: Národní kulturu reprezentuje v první řadě poezie, jejíž markantně básnický styl ji odlišuje od ostatních textů. Básnickými rysy se honosí i reprezentativní lumírovská próza, především Zeyerova, a ovšem básnické, leckdy knižní drama, spojující tradici romantickou s počátky symbolismu. Kompaktní estétské dílo vytvořili nejplodnější český klasický básník, próteovscky všestranný Jaroslav Vrchlický, tvůrce samotářského autonomního díla Julius Zeyer a hluboký intimní lyrik a hravý básník pro děti Josef Václav Sládek. Nezpochybněnou stálicí byl Svatopluk Čech, estétský básník rétor, jenž zpoetizoval liberální, svobodomyšlnou ideologii, autor idealistické, často pohádkové satiry prózou a veršem.

Vývojový skok v dramatu znamenal Ladislav Stroupežnický, ponejvíce svou komedií *Naši furianti*, jíž do české dramatické literatury přivedl sofistikovaný tematicky tragikomický realismus. Francouzským módním dramatem zápletkovým a anachronickým byl inspirován obratný Emanuel Bozděch.

Příznivý vliv na vývoj beletristické literatury, estetiky a literární vědy vykonával Durdíkův žák Otakar Hostinský, jeden z tvůrců, již opětovně a šířeji vymezili realismus, tentokrát srovnatelný s verzemi z cizích literatur, západoevropských i slovanských; k prospěchu vývoje české literatury propagoval a aplikoval aktuální podněty pro estetiku a literaturu od Charlese Darwina a Richarda Wagnera.

Realistická próza se v české literatuře výrazně uplatňuje od sedmdesátých let, generace jejích autorů vytváří rozsáhlý a vlivný úsek české literatury; publikuje mnoho,

literaturu dlouho a dodnes čtenou v poměrně širokých čtenářských kruzích, její nová a významná díla vycházejí ještě 10 i 20 let po přelomu 19. a 20. století. Právě díla této skupiny bývají určujícím, někdy dokonce výhradním zdrojem představ o českém realismu vůbec. Platí však, že obsahují obrozenské relikty a v mnohém se liší od děl soudobých cizích realistů, kteří tehdy stáli v čele literatury světové. Představitelé časově další vlny českého realismu jej pak redefinovali, často za pomoci vrcholných zahraničních vzorů, jimž se dostalo odpovídajícího přijetí právě až na konci 19. století od členů generace moderny z konce osmdesátých let a let devadesátých. Realistická próza má dvě silné větve, venkovskou a historickou. První reprezentují Karel Václav Rais, Antal Stašek, zřejmě nejvýrazněji Tereza Nováková a autor originální varianty básnické a filozofické realistické prózy Josef Holeček. Historickou větev reprezentuje nejpopulárnější český realista Alois Jirásek, jenž převzal étos obrozenský a výkladu dějin Františka Palackého; nespravedlivě v jeho stínu dlouho byl a je Zikmund Winter, autor tragikomických, groteskních příběhů, moderní paradoxní a absurdní optiky, jaká převládla též v české literatuře až generací České moderny počínajíc.

Doporučená literatura

Slovníky a dějiny

- Forst, Vladimír – Opelík, Jiří a kol.: Lexikon české literatury. Academia, Praha 1985, 1993, 2000
- Novák, Jan V. – Novák, Arne: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. Romuald Promberger, Olomouc 1936–1939
- Vodička, Felix (red.): Dějiny české literatury II. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960
- Pohorský, Miloš (red.): Dějiny české literatury III. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1961
- Petrů, Eduard – Machala, Lubomír a kol.: Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994
- Lehár, Jan a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004

Speciální

- Čapek, Jan Blahoslav: Básnická osobnost J. V. Sládka. In: J. B. Č.: Záření ducha a slova. J. R. Vilímek, Praha 1948
- Forst, Vladimír (red.): Realismus a modernost. Nakladatelství ČSAV, Praha 1965
- Haman, Aleš: Česká literatura 19. století a evropský kontext. Západočeská univerzita, Plzeň 1999
- Janáčková, Jaroslava: Stoletou alejí. Československý spisovatel, Praha 1985
- Kudrnáč, Jiří - Červenka, Miroslav: Komentář. In: Jaroslav Vrchlický: Intimní lyrika. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000
- Kusáková, Lenka: Krásná próza raného obrození. Karolinum, Praha 2003
- Masaryk, T. G.: Česká otázka. Čas, Praha 1895
- Mocná, Dagmar: Případ Kondelík. Karolinum, Praha 2002
- Novák, Arne: Literatura českého klasicismu obrozenského. Státní nakladatelství, Praha 1933
- Polák, Karel: O umění Jana Nerudy. Václav Petr, Praha 1942
- Pynsent, Robert B.: Julius Zeyer. The Path to Decadence. Mouton, The Hague – Paris 1973
- Slavík, Ivan: Hledání modrého květu. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1988
- Tureček, Dalibor (red.): Estetika roč. XXXIII, 1996, č. 3–4 (dvojčíslo věnované českému *biedermeieru*)
- Vašák, Pavel: Literární pouť Karla Hynka Máchy. Odeon, Praha 1981
- Vodička, Felix: Počátky krásné prózy novočeské. Melantrich, Praha 1948

František Ladislav Čelakovský
Večerní patření

(Ze Smíšených básní, 1822. Jeden z esteticky nejzdařilejších příkladů jungmannovské klasiky, význačný preromantickou senzibilitou, ukázka ozvláštňujícího působení časomíry.)

K západu slunce se chýlí. Růžovitými posívá
oblakové hory věnci; zlatem již vršky planoucí
klidně slaví odchod zvyšence do lůna tichého,
ještě jenom jediný zásvit se tratí v zlatolýčí.
Násedivá mlha rozplývá se po obrubě lesní,
kupně rudá mračna v hladinách rybníka pokojných
obrazují se, rybák rozkládaje síť na lodičce
v soumraku vlnky čeří, dvojitá vesnička ze sádků
modrošerých kyne s háječkem borovým, libě vůkol
kraj tu celý v měňavosti barev plyne v obraze krásném.
Hlas jasný opodál zvonců zní z leštiny temné,
větve sytý skot rozvinujíc, vážným po pahorku
táhne krokem, veselou si klučík vzadu zpěvkuje píseň.
Větrninou se zatím roznáší zvuk tu do dálky
z veské vížky na sen připomínajícího klekání.
Z proutí šum vrbového tichý vyniká u potůčku,
jenžto zlehounka crčí dolinou – kde se duch s milelými
předměty rád hluku a trudu prost všelikého zabývá;
tamto hrčí zas přes křemení klidné u chaloupky,
z píššaly líbezné kde večír loudí zvuky pastýř.
Pod hustými chodec poléhá lipami, ježto
z svých ramenou květ a ochladu naň větříky nesoucí
jemně vypouštějí. Z pustých čarodějně vyhlídá
luna sutin hradu tamto starého; po obloze jasné
postupujíc semotam vine jen zsinalými se mráčky.
Slyš! slyš! hlas to jaký sem z mrákot houštiny nízké
zakroužil medové zvuky? Zlehka nyní povyráží
z líbezných melodí v jemnější; kouzloplnou tu
stříbrně již hlaholíc roznáší hudbu povětří
tknuté v kraj poutichlý. Nezni, umlkni, slavíčku!
Z dřímoty touhu nebud! Jihnoucí srdce pojímá
tak blahocit v sladkém celování dívky milostné.

(František Ladislav Čelakovský: Básnické spisy. Ed. Karel Dvořák. Vyšehrad, Praha 1950, s. 235-236.)

Karel Sabina
Rozenec poušti

(Příklad ponorné romantické linie české literatury. Typický portrét statečného romantického osamělce, jehož autorem je ne dost pochopený romantik i podstatný průkopník realismu, básník poezie idejí usilující též o hudebnost. V Sabinově poetice má místo více dobových typů, jaké reprezentují např. Máchá, Byron, Novalis, Shelley.)

Samoten ve život postavený,
svobodným jsem já poušti rozcencem:
přítel žádný mne nedoprovází,
žádné dívce nesluji milencem.

Zvuk za zvukem však se v poušti tratí,
obraz za obrazem mi odchází;
jedinký ze všech, cit neklamný,
na daleké poušti mne provází.

Slunce nade mnou jen osvěcuje
zpustlý kolem svět; – ne však mé hoře;
životem se vina, neznán hynu,
jak se vlna tratí v bezdnu moře.

Tam, za mlhou, zem se hlučná točí,
z dálky směšné pozoruji zmatky;
oči mé však záhy unavené
k tiché poušti vracují se zpátky.

Umdlžený kdy v chladu odpočívám,
nade mnou list sykomóry šumí;
mnohé zašlé obrazy se vrací,
mnohé památné zaslýchám dumy.

Jak mi volno zde, kde slunce jižné
plamenným mne ovinuje věncem!
Ve mně svět a kolem věčnost širá
volným poušti zovou mne rozcencem!

(Ze sbírky *Básně 1*, 1841. Editováno podle vydání dvou knih v České elektronické knihovně, www.ucl.cas.cz, ed. Blanka Svadbová, Stanislava Fedrová a Michal Kosák. Karel Sabina: *Básně 1*, Bohumil Haase, Praha 1841, s. 87-88. Karel Sabina: *Básně*. Ed. Jan Thon. *Vybrané spisy*. Jan Laichter, Praha 1911, s. 67-68.)

Vítězslav Hálek
Pohádky z přírody

(Spisovatel přírodní filozofie Vítězslav Hálek antropomorfizoval přírodu ve své poezii, ale i v pohádkových črtách, téměř souběžně s Janem Karafiátem /jehož první vydání *Broučků* roku 1876 prošlo bez odezvy/).

Setmělo se již a mráz povídal: „Musíme si udělati zimní noc.“ A dýchnul a kde na nebi jaký mráček, hned zmizel, jako když ho spálí. Nebe hned mělo modrou barvu. Hvězdy jako by se tetelily a jejich paprsky jako by měly jehly. Měsíc byl bledý jako od dlouhého postu a vzduch byl jako tajemné mrkání, jako stříbrný mihot, jako by paprsky těch hvězd a toho měsíce se hledaly. Všecko mrkalo a svítilo. Na zemi lesknul se a mrkal sníh a každý sněžík jako by byl hvězdou, která jest sestrou tamté nahoře. Nebylo po celém světě dechu, jenom mráz dýchal, ale tak klidně, jako by usínal. Nebylo po celém světě hlasu, jenom mráz mluvil, ale jako by šeptal. Jako pohádka táhlo se to a předlo se to po celé krajině.

Tak tedy faktum bylo, že byl nad vodou led. Rákos měl ledu po pás, vejpůl těla jako když ho spoutá; spodem měl nohy ve vodě tuhé jako socha, nahoře mohl klátiti hlavou jako šašek. Po rákose dostávaly hlavně noviny spolehlivé o světě – teď byl všemu

konec. Sem dříve dojížděly pošty odevšad, po potocích a stružkách, které sem se ústily: raci přinášeli zprávy co pěší poslové, s těžkým nákladem, pstruzi měli rychlovlaky a telegrafy a mezi těmito dvěma druhy pošt pohybovalo se ještě poslů a poslic do nekonečna: po vodě pavouci – a to jako lodě, po vzduchu ptáci – a to jako balony, protože ptáci mají tuto otázku již rozluštěnou. A teď bylo všemu konec.

„To už se jaktěživy nic nedovíme o světě,“ pravily ryby slečinky a zdálo se jim, že už jsou v klášteře.

„Nu dobrá,“ pravil vítr, „však já si pomohu.“

(Národní listy 1873. Vítězslav Hálek: Pohádky z přírody. Ed. Arthur Novák. Arthur Novák, Praha 1921, s. 51, 53-54.)

Ladislav Stroupežnický
Naši furianti

(Úryvek /z druhého jednání/ zachycuje jednu z mnoha scének furiantského trumfování, tentokrát mezi starostou a prvním radním, jejichž děti se mají brát. Stroupežnického komediální charakteristiky přispívají k tématu, jež se zanedlouho stane velmi populárním: vykreslení české národní povahy.)

BUŠEK (*posměšně k Dubskému*) Vy tomu rozumíte! (*k Dubskému*) A proč bys to nemoh uvěřit? To bys mušel bejt náramně zpozdílej. Vidíš, já ti prál, ten chlap řek o mně, že jsem nevzdělanej člověk, a kdo tohle řekne, ten je každý špatnosti schopen. (*Pije.*)

DUBSKÝ (*mírně*) Ale prosím tě, Bušku –

BUŠEK (*impertinentně*) No, já vím, že tě to mrzí. Tys na něj tolik držel. Inu, taková věc může člověka dopálit! Nu a nejvíc tě mrzí, že já mám pravdu, – vid' – No – jářku, Filipe, jen se tak nemrač. – No – (*Vezme si sklenici*) A připí mi!

DUBSKÝ (*v zamýšlení, poněkud váhá*).

BUŠEK Oho? Snad mi nechceš ani připít? Co?

DUBSKÝ (*poněkud nuceně*) No – proč bych ti nechtěl připít? (*Připije si.*)

BUŠEK (*náhle radostně*) No – vidíš, Filipe, tebe má celá ves za nejchytřejšího člověka.

A proto tě udělali starostou. (*Pije.*) Nu, já ti to nezávidím–, ačkoli jsem starší –

Ne! – Ale vidíš, já přeci nad tebou vyhrál! Já měl pravdu, že je Bláha darebák.

A to tě mrzí. Vid'?

DUBSKÝ (*mírně*) Ale Jakube...

BUŠEK (*pije*).

HABRŠPERK (*vrátil se zatím a posadil se, kde dřívě seděl*).

BUŠEK (*s holbou v ruce*) Nu, mrzí tě to, že se ukázalo, že já jsem chytřejší. Ale já mám z toho takovou radost – (*uhodí pěstí o stůl*), že jsem měl pravdu, – že bych mrd set – já nevím, co bych radostí udělal. (*Udeří oběma pěstěma o stůl, pak obratem drsně.*) Víš, Filipe, co? Tys včera prál, že když přidám ten pár koní, že si plácnem a že budou Václav a Verunka svoji. – Řeks to, nebo ne?

VÁCLAV, VERUNKA (*se postaví za ně a dychtivě poslouchají*).

DUBSKÝ: No, to jsem řek!

BUŠEK (*furiantsky*) Tu je ruka – já ten pár koní přidávám! (*Podává Dubskému ruku.*)

DUBSKÝ (*prekvapen*) Ty že přidáš ten pár koní?

BUŠEK: Přidám. – No – snad nechceš vzít slovo zpátky!

DUBSKÝ (*tím nemile dotčen – opravdově*)

Oho – Jakube – to mě neznáš! (*srdečně*) No, víš, ať je to tedy s Bláhou jakkoli – já slovo zpátky neberu. (*k Dubské*) Stará, slyšíš to? (*srdečně*) Tu je ruka. – Dej pámbu štěstí!

BUŠEK: Dej pámbu štěstí!

DUBSKÁ: No – dej pámbu štěstí –, ale Bláhovi křivdíte. (*Podává ruku Buškové.*)

(Hra měla premiéru a byla prvně vydána 1887. Editováno podle dvou vydání: Ladislav Stroupežnický: Paní mincmistrová. Naši furianti. Ed. Vladimír Müller. Orbis, Praha 1950, s. 93–94. Ladislav Stroupežnický: Naši furianti. Ed. Vladimír Müller. Odeon, Praha 1968, s. 50–52.)

Jaroslav Vrchlický

(Jaroslav Vrchlický je neuvěřitelně plodný básník, jenž svou senzibilitou a idealismem, tak jako překlady zejména současných francouzských básníků, tvoří přechod od parnasismu k směrům fin de siècle.)

Zlaté slzy

Ne slzy rosné, jimiž zory líce
se skvěje a jež slunce lehce slíbá:
zde hoří zlaté slzy pryskyřice.

Jsem strom, do jehož kůry říznul osud
dost hluboko, až duše roní slzy,
a rány mé jsou nesceleny posud.

Mé slzy zlatem planou, písní zvoní
a ztuhlé v jantar, vděkem jar, jež přešla,
jak na růženci zrna ještě voní.

Kam?

Obláčky jarní lehké jak dým
se houpají;
vlaštovky s písní, cožpak já vím,
kam vstoupají?
Kam vzdechy a tužby, kam sloka a rým? –
Dál ku ráji!

Bezedné modro, propast a tůně,
bez břehů moře, po vašem lůně
má duše stůně.

Bublíny z vody, porod a zmar,
kam klesají?
Paprsky slunce, úsměv a žár,
kam padají?
Ptáčkové kořist jsou v luňáků spár –
a zpívají.

Nesměrná noc se mlčením pásá,
z prášníků hvězd svůj zlatý pel strásá –
Má duše jásá!

(Ze sbírek Hořká jádra, 1889, a Okna v bouři, 1894. Jaroslav Vrchlický: Intimní lyrika. Ed. Milada Chlíbačová. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 196 a 298.)

3

Literatura od fin de siècle do poloviny čtyřicátých let 20. století

Jiří Kudrnáč

Fin de siècle: 1886–1914

Fin de siècle v české literatuře je vymezen přibližně lety 1886 (kdy začal vycházet Herbenův Čas) a 1914 (kdy nové tendence usoustavnil Almanach na rok 1914). V atmosféře rozhodného kosmopolitismu jsou i pro tuto českou variantu mezinárodní fáze kulturního vývoje klíčové pojmy, ustavené zpravidla nejprve v kultuře francouzské, jako belle époque, prokletí básníci, moderna, modernost, modernismus, dekadence, symbolismus, naturalismus, impresionismus, secese, kriticismus, reflexe.

V tzv. generaci devadesátých let, která se ustavila v tomto desetiletí, krystalizovaly čtyři nejvlivnější literární programy, které zmíníme postupně:

Chronologicky první byl realismus, když jeho dosavadní podoba v české literatuře byla mladými literáty shledána jako nedostatečná a jen částečně odpovídající vrcholným realistickým dílům cizích literatur západních i slovanských. Došlo tedy k redefinování českého realismu za pomoci zkušeností z cizích literatur a pečlivě vybrané tradice domácí (Božena Němcová, Karel Havlíček, Jan Neruda). Podobně jako v cizích literaturách byly i v literatuře české vnímány jako prostupné a vzájemně se doplňující poetika realistická a poetika naturalistická – jejich oddělování je až záležitostí následnou a leckdy apriorně, ideologicky motivovanou.

Tribunou realistů byl týdeník a deník Čas, vydávaný v letech 1886–1915, jehož redaktorem byl Jan Herben, jeden z nejvýznamnějších moderních českých žurnalistů, který do svého pojetí realismu integroval též regionalismus svého učitele Františka Bartoše, moravského etnologa. Starším kolegou a ideovým učitelem této skupiny byl úspěšný reformátor české politiky a vědy T. G. Masaryk. Kritiky, kteří aplikovali a obohatili zkušenosti zejména ruské, francouzské, anglické a německé, byli Hubert Gordon Schauer a Vilém Mrštík. Reprezentativními básníky tendencí prosazovaných Časem byli Josef Svatopluk Machar a Petr Bezruč, jejichž poetika poznamenaná impresionismem, symbolismem a dalšími obecnými tendencemi charakteristickými pro celý fin de siècle dokládá široké pojetí realismu, iniciující jeho pojetí v 20. století.

Česká moderna bývá vnímána jako skupina, jež pojmenovává celou generaci – někdy se mluví o generaci České moderny –, přesněji řečeno je to však program bez skupiny. Byla deklarována po dřívějších pokusech stejnojmenným časopiseckým svoláním roku 1895. Byla v něm nově pojata literatura v kontextech kultury, filozofie, veřejného života aj., jako jejich relevantní, organická součást; byla deklarována nezbytnost silných osobností ve službě ideálu. Česká moderna jako skupina nebyla ustavena, jejím programem byly obecné zásady charakteristické pro celou generaci devadesátých let, které signatáři České moderny realizovali jakožto nezávislé osobnosti. Byli to nejvýznamnější představitel moderní české literární kritiky F. X. Šalda a jeho sociologicky orientovaný kolega František Václav Krejčí, dva nejsilnější představitelé básnického symbolismu Otokar Březina a Antonín Sova, dva tehdejší oslnivé zjevy naturalismu v próze Vilém Mrštík a Josef K. Šlejhar, básnický průkopník generace 90. let a autor textu svolání Josef Svatopluk Machar.

Kompaktní, širokou a velmi vlivnou skupinu reprezentoval časopis Moderní revue, vydávaný v letech 1894 – 1925, vykládaný převážně jako časopis spisovatelů

dekadence a novoromantismu. Jeho záběr však byl větší, odpovídá spíše širěji pojaté tendenci symbolistické, a také proto jeho stránkami v třicetiletém průběhu jeho vydávání prošli téměř všichni významní autoři více generací. Jejím redaktorem byl Arnošt Procházka, nejvlivnějším přispěvatelem vůdčí zjev českých dekadentů Jiří Karásek ze Lvovic, směřující od dekadence k novoklasicismu. Předčasně zemřelý talent Karel Hlaváček dovedl dekadentní poetiku k absolutní poezii a na práh surrealismu. Miloš Marten jako kritik a prozaik spojil podněty dekadentního psychologismu s frankofilským novokatolickým tradicionalismem.

Pandánem České moderny chtěla být Katolická moderna, jejíž literární program byl Českou modernou inspirován. Nejprve se distancovala od radikálně reformních tendencí v katolické církvi, ve svém úsilí o idealizaci a spiritualizaci literatury se těšila sympatiím ze strany České moderny i *Moderní revue*. Její chloubou byl časopis *Nový život*, vydávaný v letech 1896–1907, jehož redaktorem byl Karel Dostál-Lutinov. Dalšími zakladateli byli Sigismund Bouška, přítel Březinův a jeden z jeho objevitelů, múzický vykladač mystiků a symbolistů – zneuznaný průkopník generace, a Xaver Dvořák, v jehož náboženské poezii se uplatňuje dekadentní inspirace, podle Arna Nováka dokonce první moderní lyrik český. Souputníky těchto a podobných menších spisovatelských osobností byli dva z nejvýznamnějších dobových autorů, stojící však mimo jádro této družiny, Julius Zeyer a Otokar Březina.

Před přelomem století a kolem něho debutovali příslušníci tzv. druhé generace devadesátých let, zvané též předválečná generace nebo generace buřičů. Jejich učitelem byl Stanislav K. Neumann, příslušníky František Gellner, Viktor Dyk, Fráňa Šrámek, Jiří Mahen, Karel Toman, z prozaiků dále Ivan Olbracht, Jaroslav Hašek, Marie Majerová.

Po přelomu století se větší měrou objevují též počátky nedeklarovaného expresionismu, navazujícího na dekadenci, symbolismus a naturalismus. Jsou to osobití solitéři Ladislav Klíma a Jakub Deml. Vůbec sledujeme rozmach poetiky se smyslem pro naivismus, grotesknost, absurditu: v próze, poezii i dramatu je realizují svérázné osobnosti jako Jakub Deml, Jaroslav Hašek, František Gellner, Karel Matěj Čapek Chod, Jaroslav Hilbert, František Zavřel.

Po přelomu století sílí novoklasická vlna, překonávající psychologismus devadesátých let, v níž se scházejí představitelé generace devadesátých let i mladí: F. X. Šalda, Jiří Karásek ze Lvovic, Arnošt Procházka, Růžena Svobodová, Miloš Marten, Viktor Dyk, Antonín Sova, Karel a Josef Čapkové, Otokar Fischer, František Langer. V próze ji reprezentuje novela vycházející z Boccaccia a dalších renesančních autorů i novelistů 19. století, poezie a drama jsou inspirovány antikou a jejími pokračovateli.

Konec konce století je ohraničen deklarováním nástupem nových směrů v Almanachu na rok 1914. Jeho literární program je součástí programu obecně uměleckého. Je vyhlášen rozchod s naturalistickou a aristokratickou dekadencí a impresionismem. Umění a literaturu ovlivňují nové koncepty francouzského filozofa Henriho Bergsona, trvání – *durée*, životní síla – *élan vitale*. Známkou modernosti v poezii se stává volný verš. V tomto almanachu vystoupili zejména Karel a Josef Čapkové, Stanislav K. Neumann, Otokar Fischer, Otakar Theer a Arne Novák.

Od druhé dekady 20. století do konce třicátých let

Od druhé dekady do konce třicátých let probíhá plynulý vývoj. Pozoruhodná moderna, jejímž zřetelným centrem je dodnes nedoceněný Almanach na rok 1914, je širší, dokonce stále nezcela zmapovaná. I v literatuře se projevuje působení tendencí vlivných zejména ve výtvarném umění, jako jsou kubismus nebo kubofuturismus. Futuristické a civilistické tendence reprezentují Neumannovy *Nové zpěvy*, rozdílné svou menší avantgardní důsledností od děl nejproslulejších evropských představitelů, Marinetiho, Chlebnikova nebo Majakovského, naopak relativně blízké tehdejšímu silnému vitalismu v české literatuře i brzy následující tzv. poezii srdce.

Vitalismus byl silnou tendencí, která v druhé dekádě 20. století zasáhla množství autorů a děl jinak různých skupin a směrů. Jeho teoretické vymezení podaly dvě knihy předních mnohostranných literátů, Miroslava Rutteho *Nový svět* a S. K. Neumannova *Ať žije život*. Vitalistická, spojující dědictví impresionistické a mytizující byla poezie Neumannova, Šrámkova, Weinerova a próza Durychova.

Kolem první světové války působí také nová fáze vývoje českého překladu, která ovlivňuje formování poetiky literatury původní. Tvoří ji antologie Karla Čapka *Francouzská poezie nové doby*, překladatelské dílo Otokara Fischera a vůbec další překlady Shakespeara po Sládkovi, stejně tak Otmar Vaňorný a další modernizují překladatelství z antiky. K stále silnému působení francouzské poezie romantismem a prokletými počínaje přispívají novátorskými překlady spolu s Karlem Čapkem též Viktor Dyk a Hanuš Jelínek. Překladová poezie je podle svědectví současníků součástí inspirace nové fáze básnictví: jak unanimismu Jiřího Wolкера, tak jeho částečných soupeřů poetistů.

V dvacátých letech působila v Brně Literární skupina, určitá protiváha proletářské literatury a poetismu, dlouho nedoceňovaná z ideologických důvodů pro nerevoluční socialismus a křesťanský humanismus svých autorů; skupina sdružující pozoruhodné básníky, prozaiky, dramatiky a kritiky jako Lev Blatný, Čestmír Jeřábek, František Götz, Václav Černý. Tyto autory spojoval se známou tzv. proletářskou literaturou koncept zvaný tehdy poezie srdce, v podstatě expresionistický a existenciální. Zpočátku byli jeho vlivnými reprezentanty později různorodí Jiří Wolker a Zdeněk Kalista; výmluvná je příbuznost jejich prvotin *Host do domu* a *Ráj srdce*. Předčasně zemřelý Jiří Wolker je přínosný svou tvořenou stylizací, jak dokládají uznané soudy Šaldovy.

Fenoménem, jemuž se odpovídajícího výkladu dostává až nyní, je nakladatelská produkce Josefa Floriana, realizovaná obětavě ve velmi skromných podmínkách. Tato svérázná „katolická univerzita“ je pragmatickou, realizovatelnou a realizovanou variantou dřívějšího programu *Katolické moderny*.

Poetismus, jemuž byla věnována velká badatelská pozornost od šedesátých let, je nepochybně významnou etapou moderní české poezie, ne dost prozkoumaná je jeho návaznost na dada, kterou vyvozoval Jindřich Chaloupecký. Do jeho výkladu je nutno adekvátně pojmut inspiraci literární a kulturní periferií, – spolu s právem zdůrazňovanou vazbou na Guillauma Apollinaira a příbuzné francouzské zdroje –, společnou i dalším prvorepublikovým skupinám a osobnostem. Z nich to jsou bratři Čapci, esteticky jedinečný prozaik Jaromír John inspirovaný kýčem a vůbec autoři sdružení v *Lidových novinách*; z nich si docenění zaslouží zejména filozofický dramatik František Langer nebo žurnalismem inspirovaný autor próz o cirkusu Eduard Bass. Dadaistickou poetiku má též sbírka *Idioteon: Malé grotesky* od divadelníka E. F. Buriana.

Dlouhodobě nepřízně se dostávalo literatuře s legionářskou tematikou, z níž nejvýznamnější byla próza. Mnoho výtek už od Šaldy právem obdržel deklarovaný dědic heroického novoromantismu a autor dějové prózy Rudolf Medek, naproti tomu přínosnou součástí nerudovské linie moderní literatury jsou František Langer a Josef Kopta. Marxistickou alternativou děl těchto autorů byla umělecky zdařilá tvorba Jaroslava Kratochvíla, jedna z českých realizací románu *řeky*.

Další dlouhodobě zanedbávanou částí prvorepublikové literatury byl ruralismus. Ruralisté deklarovali návaznost na Březinu i na všechny venkovské – „pastorální“ – realisty od obrození. Tvořili skupinu autorů od ideově naivního Jana Vrby („můj přítel Březina“) po předního prozaika své doby Josefa Knapa, novátorského autora existenciálních prozaických balad a románů místa. Ruralisté navázali na Šrámka a skandinávský příklad. Ačkoli konkrétní český ruralistický program a jeho realizace nebyly vnímány jako jednoznačně úspěšné (viz F. X. Šalda a jeho přísné srovnání s paralelami z cizích literatur), idea v širším slova smyslu byla nepochybně relevantní a hodna rozvíjení, jak dokládá kupř. Karel Čapek svými *Hovory s Antonínem Švehlou*.

Pragmatismus a relativismus i masarykovský realismus jsou ideovými znaky autorů sdružených kolem Lidových novin, s bratry Čapky v čele; byli úspěšní za první republiky a v období mezi lety 1948 a 1989 byli střídavě roubováni na dobový kmen panrealismu a kritizováni za údajný abstraktní humanismus. Od jejich doby dodnes existují alternativní interpretace děl těchto autorů, paralelních ovšem s G. K. Chestertonem nebo G. B. Shawem, v kontextu masové literatury, ba kýče. Přispívá k tomu příbuznost jejich textů s žurnalistikou (viz román-fejeton), využití okrajových žánrů (jako kupř. soudnička nebo sci-fi román) a též využití hodnotově ambivalentní tradice českého žánrového realismu. Relevantní, leč opomíjený výklad této skupiny, zasazující ji místně i časově mimo 19. století a ruskou tradici, podával politický a kulturní žurnalista Ferdinand Peroutka. Po roce 1989 byla z těchto autorů prospěšně věnována soustavná vykladačská pozornost nejvíce Karlu Poláčkovi.

Společenská próza této doby je právem oceňována, tak Marie Pujmanová, Anna Marie Tilschová i Marie Majerová; opomíjena však bývala jejich návaznost na secesní Růženu Svobodovou a také na následující Boženu Benešovou, jež sdílela s Flaubertem jeho odučování romantismu.

K novému rozkvětu se vypracovala historická próza, jejíž pokrok charakterizuje básnické novátorství Jaroslava Durycha a Vladislava Vančury. Proti domněle mělkému pragmatismu byly postaveny socialistický kolektivismus a katolický idealismus.

Po vyčerpání poetismu na sklonku let dvacátých sílí tendence k čisté poezii navazující na domácí symbolismus a postsymbolismus a tradici R. M. Rilka, opětovně se deklaruje příklon k tradici Otokara Březiny a spíše opomíjen je adekvátní příklad Karla Hlaváčka vedoucí na práh surrealismu. Na jednom z vrcholných období moderní české poezie se podílejí Josef Hora, Vladimír Holan, Jan Zahradníček, František Halas, Jaroslav Seifert, František Hrubín, Václav Renč a jiní. V téže době je v české literatuře vyhlášen surrealismus, druhá výrazná básnická tendence té doby, který přes nepřízeň protektorátu, padesátých let i normalizace přetrval do současnosti, jako samostatná metoda i jako obohacení jiných tendencí.

Čtenářsky živou a kritiky oceňovanou skupinu tvoří psychologická próza, v níž zesílilo uplatňování existenciální tematiky a symbolické motiviky a která zužitkovala tradici secesní moderny a prvních desetiletí 20. století, tedy příklad Ivana Olbrachta, K. M. Čapka Choda, Růženy Svobodové, Boženy Benešové aj. Jaroslav Havlíček aktualizoval naturalistický a maloměstský román, Egon Hostovský postupoval paralelně s francouzským existencialismem, v předního autora této skupiny se vypracoval Václav Řezáč, jeden z posledních autorů Lidových novin. V sebeuvědomování generace, jež byla postižena politickou nepřízní protektorátu a poučovací doby, sehrál významnou roli literární historik a kritik Václav Černý se svým časopisem Kritický měsíčník.

Konec třicátých let a protektorát

Toto krátké, ale výrazné období přineslo jak pokračování dosavadního vývoje, tak mnohá specifika.

Koncem třicátých let nastalo známé emocionální vzepětí poezie z důvodu mnichovské smlouvy, brzy pak další, stupňovaná aktivizace dědictví symbolismu a čisté poezie v díle všech představitelů této tendence z třicátých let. Typickým příkladem se stal Josef Palivec, využívající příklad Paula Valéryho, jehož kongeniálně překládal, i obrozenské poezie v ohledu jazykotvorném a stylovtvorném.

Nejvlivnějším básníkem silné nastupující generace byl Jiří Orten, navazující na unanimitu Wolкера a podněty halasovské. Po jeho smrti vzrostla úloha Kamila Bednáře, autora existenciální koncepce „nahého člověka“. Také další literární skupiny té doby se nejprve zdařile profilyovaly především jako básnické: Skupina 42, pokračující surrealisté nebo skupina Ra.

Pokračovala existenciální vlna v próze, tentokrát i v próze s historickou tematikou. Pokračovala tvorba Durychova a novými výraznými zjevy v jeho linii se stali Karel Schulz, který spojil oblíbené žánry románu historického a biografického, a František Křelina. Využitím poetiky těchto autorů se obohatil také čtenářsky oblíbený střední proud, reprezentovaný autory jako František Kožík, Václav Kaplický nebo Miloš Václav Kratochvíl.

Doporučená literatura

Slovníky a dějiny

- Forst, Vladimír – Opelík, Jiří a kol.: Lexikon české literatury. Academia, Praha 1985, 1993, 2000
- Novák, Jan V. – Novák, Arne: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. Romuald Promberger, Olomouc 1936–1939
- Pešat, Zdeněk – Strohsová, Eva (red.): Dějiny české literatury IV, Victoria Publishing, Praha 1995
- Petrů, Eduard – Machala, Lubomír a kol.: Panorama české literatury. Rubico, Olomouc 1994.
- Lehár, Jan a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004

Speciální

- Čarek, Jan (red.): Tváří k vesnici. Novina, Praha 1936
- Černý, Václav: Paměti 2. Křik koruny české. Atlantis, Brno 1992
- Götz, František – Tetauer, Frank (ed.): České umění dramatické. Část 1.: Činohra, Šolc a Šimáček, Praha 1941
- Chalupecký, Jindřich: Cestou necestou. H & H, Jinočany 1999
- Chalupecký, Jindřich: Expresionisté. Torst, Praha 1992
- Mlejnek, Josef: Křesťanská univerzita Josefa Floriana. Vetus Via, Brno 2000
- Musil, Roman- Filip, Aleš (red.): Zajatci hvězd a snů. Argo, Praha 2000
- Nezval, Vítězslav: Moderní básnické směry. Dědictví Komenského. Praha 1937
- Nikolskij, Sergej Vasiljevič: Fantastika a satira v díle Karla Čapka. Československý spisovatel, Praha 1978
- Peroutka, Ferdinand: Osobnost, chaos a zlozvyky. F. Borový, Praha 1939
- Poláček, Jiří: Legionářská literatura. CERM, Brno 1994
- Putna, Martin C.: Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918. Torst, Praha 1998
- Strohsová, Eva: Zrození moderny. Československý spisovatel, Praha 1963
- Urban, Otto M. – Merhaut, Luboš (red.): Moderní revue 1894–1925. Torst, Praha 1995
- Vodička, Felix – Svoboda, Ludvík – Brabec, Jiří – Kautman, František (red.): F. X. Šalda 1867, 1937, 1967. Academia, Praha 1968

Ukázky textů

Karel Hlaváček
Rekonvalescence

(Ojedinělá báseň v české literatuře, variující omezený počet slov a obrazů. Krajní realizace symbolismu, originální poloha Hlaváčkova.)

Já viděl, nad daleké, daleké ledy
jak vyšel kdys měsíc tak smutný a bledý
a lhostejný – nad mojí lhostejným hledem –
a lhostejný v světle svém smutném a bledém,
a lhostejný nad vším, i nad vlažným ledem,
i lhostejný nad tím, že nasákl jedem.

A v dalekém, zšeřelém, zborceném ledu
mu vězněný slavík pěl v jódovém bledu,
neb nemohl usnout i pod vlažným ledem,
a nemohl usnout ve světle tom bledém
a smutném a bázlivém, nasáklém jedem,
neb nemohl usnout před lhostejným hledem.

Pak pojednou ztichl – a v dalekém ledě
se rozvoněl červený hyacint bledě –
to zapadal měsíc nad zborceným ledem
ve světle svém lhostejném, smutném a bledém...
A hyacint voněl, ač otráven jedem,
a hyacint kvetl, ač na stonku hnědém,
a hyacint vadl, ač nad vlažným ledem.

Já viděl, nad daleké, daleké ledy
jak měsíc kdys vyšel tak smutný a bledý,
a slavík se rozzpíval nad vlažným ledem
a hyacint rozvoněl ve světle bledém
a vše bylo vlažné a nasáklé jedem
a vše bylo bledé před lhostejným hledem.

(Báseň z pozůstalosti. Karel Hlaváček: Básně. Ed. Antonín Hartl. Kvasnička a Hampl, Praha 1930, s. 122 – 123.)

Ladislav Klíma
Slavná Nemesis

(Ukázka z jediné v meziválečné době relativně známé beletristické knihy filozofického a beletristického protikonvenčního solitéra. Kniha byla vydána čtyři roky po

autorově smrti a vybavena pietní předmluvou autora z okruhu pragmatismu Josefa Kodíčka. Úryvek postihuje dynamický vztah vnějšího a vnitřního světa ve stopách Arthura Schopenhauera, Friedricha Nietzscheho a jiných, svým beletristickým rázem obohacuje krásnou literaturu.)

Bylo to zevní okolí, které z něho vše to vyluzovalo? Nemohl si dát odpověď. Pohledy na ohromné, ledovci zjasněné hory koldokol, na stezky po nich se plazící, na jednotlivé domy městečka rozžehovaly sice v něm zázračné blesky nestvůrných pocitů; ale vždy se musil tázat: není to nakonec především jen mé světlem přetékané nitro, které vrhá své paprsky na tyto předměty, aby pak reflexy jejich, jako dary zdánlivě cizí, opět vsálo do svého mateřského všelůna? Vše zevní připadalo mu tak mysticky známým, – ale musil si říci: což není hlubinně duše známo vše, vše? Jest něco, co by nebylo jejím majetkem od věčnosti? Jak jinak mohla by vůbec – vidět a slyšet? Není všechno vidění jen slétáním se do duše nazpět všech těch tajemných ptáků, kteří její věčné hnízdo kdysi opustili?

Jen proto, že to bylo nutno, opouštěl čarodějné místo ... a jakmile mu z očí zmizelo, zmizel i záhadný lesk z duše, zcela rázem, a ustoupil neobyčejné skleslosti a zmučenosti. Ale i zde byl nucen položit si otázku: není to pouhou náhodou, že právě v této chvíli dostavil se nutný duševní odliv? Snad i jistá hluboká autosugesce je v tom, ale nic nadpřirozeného, zázračného, co mne tak láká.

(Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy. Ed. Vojtěch Zelinka. Bohumil Janda – Sfinx, Praha 1932, s. 15-16.)

Jaroslav Durych **Bloudění**

(Durychovo Bloudění, jeden z největších českých románů, dílo spisovatele novátorského ideově i stylisticky, je autorovým příspěvkem k české otázce, již pojímá pomocí výkladu katolického náboženství, jeho role v dějinách i jeho pojmosloví. Ve vypjatém finále se spojí ve svatebním loži a zároveň ženichově loži úmrtním španělská katolická a český protestant.)

„Andělko – víš, co jest láska?“

Řekl to tiše a sladce. Klesla na jeho rameno, tlumíc pláč a dívíc se tomuto štěstí.

„Zůstaň už, zůstaň!“ zašeptal. „Jest to vůle Boží!“

Pozdvihl se a čekal. Krev poznovu se mu začala řinout z rány, ale to právě ulevilo jeho bolesti, takže oči mu zářily radostí a láskou. Zahlédla krev z jeho rány, ale teď se nemohla děsiti a rozmýšlet, poněvadž v očích jeho viděla svrchovaný rozkaz a hodina smrti už se ohlašovala. Vůle Boží byla neodvolatelná, milosrdná a přesvatá. Nezbyvalo než poslechnouti.

Podrobila se jako dítě v náručí Božím s veškerou vznešeností studu a s vděčnou radostí před tváří nebes. A když na svém prsu ucítila tíži krvácejícího srdce a tvář ženichova odpočívala na její tváři, tu všecka naděje božská vykřikla v jejím srdci nesmírným plesem, jako by krev ženichova se vlévala do srdce jejího a sloužila rozkazu lásky, která jest silnější než smrt.

Tak vyšla Andělka z městských bran jako z Ur Chaldejských. Zpozorovala, že silnice vede do Prahy. Šla, a když byla už daleko od města, začala uvažovati, kam jde; proč jde do vnitra této země; neměla-li by se obrátiti k hranicím a navždy opustiti tuto

zemi, jejíž bědy největší teprve nastávaly; když to byla země nešťastná, země opuštěná, a byla v ní jen vyhnancem. Vždyť teď byla přece volna.

Tu však ucítila něco ve svém těle i ve své duši. Něco se v ní vzbouzelo, něco se k ní tisklo s neznámým dosud jásosem. Všecka se zalila ohněm a žářem vzpomínky na svou svatbu v Chebu. Přitiskla si ruce k obličejí. Pak na prsa. Užasla a vytryskly jí slzy radosti a vděčnosti. Šla dále. Do vnitra té země, která ji tolik let nosila a živila, která jí dala ženicha, které bude patřit její dítě, počaté z tak podivuhodného milosrdenství Božího.

Šla. Sama, neznámá, do bídy a zimy, do nejistoty věku, s jistotou v srdci.
Nešťastná země! Cizí země! Moje požehnaná vlasti!

(Román prvně vyšel 1929. Jaroslav Durych: Bloudění. Melantrich, Praha 1934, s. 300, 305-306.)

Josef Knap
Muži a hory

(Podobně jako autoři legionářské literatury chtěli zdomácnit pozitivní vlastenecký patos, ruralisté prezentovali pozitivní křesťanskou přírodní filozofii, inspirování nesourodě zároveň tvůrčími předchůdci jako Sigrid Undsetovou, Vilémem Mrštíkem, Josefem Holečkem, Fráňou Šrámkem, ale i venkovskými autory 19. století, dokonce banálními exemplovými idylami počínaje. Josef Knap je nejvíce spojoval s dalšími literárními školami.)

Ještě bylo léto, ještě noci měly dost tepla, aby se dalo sedat po večeři na návsi na kládách. Večery nyní se snášely tmavé, bez měsíce, že stěží bylo rozeznat přítomnost temene Poludnice tam kdesi vzadu nade vsí. Jak asi je v tuto chvíli v salaších a kolibách nahoře? Lehké mlhy se vláčely po lesních roklinách a nad pastvinami.

Staří i mladí v těchto večerech vysedávali dlouho do noci na kládách. Čí vlastně byly? Tlely tu dlouhá léta obhroublé kmeny, aniž kdo nyní věděl, k čemu kdysi byly určeny, kromě za shromaždiště.

Ve staveních bylo již zhasnuto světlo, dědina v údolí odpočívala ve tmě. Nebylo třeba vidět na tváře. Večerní náves, to byly jen hlasy. V posledních dnech poněkud skoupé a zaražené, často vystřídávané mlčením. Byly to večery, které se ponořovaly do slýchávaných zvláštních příběhů. Rodila se v nich pověst o majiteli pily a připojovala se k pověsti o divném medvědobijci Petrovičovi a ukládala se k jiným, ještě minulejším.

(Román byl prvně vydán roku 1928. Josef Knap: Muži a hory. Růže, České Budějovice, 1970, s. 155.)

Jan Zahradníček
Před bouří

(Nejúznávanější básník ze silné skupiny katolických autorů v meziválečné literatuře, který spolu s Františkem Halasem, Josefem Horou, Vladimírem Holanem a některými dalšími rozvíjel rilkovskou tradici a inspiraci čistou poezií; jedna z legend meziválečné literatury, autor obrazu bábelu 50. let; jeho osud byl krutě poznamenán nezákonným vězněním.)

Jak žluté ovsy náhle zesinaly
pod černým stanem vody visuté.
Pod biči blesků skelně zapraskaly
výšiny k zemi prudce sehnuté.

A dole klas a strom se rozšvelí
v přiznání cudném k žhavé žízni své.
Osiny sucha v mízách řeřavěly
a klesla křídla v tíze drolivé.

Až pruty dešťů v zemi zakoření
večery křehčí nežli fontány,
až stvoly pozdvihnou se v tenkém chvění

a vůně k barvám budou přidány,
jak půjdu žasna, v kapkách poznáváje,
co ve mně padá, lká a dosud zraje!

(Ze sbírky Jeřáby, 1933. Editováno podle dvou vydání: Jan Zahradníček: Dílo I. Ed. Mojmír Trávníček a Radovan Zejda na základě samizdatové edice Bedřicha Fučíka, Československý spisovatel, Praha 1991, s. 141. Jan Zahradníček: Knihy básní. Ed. Jitka Bednářová a Mojmír Trávníček, Praha 2001, Nakladatelství Lidové noviny, s. 143.)

4

Literatura v období 1945–2005

Zbyněk Fišer

Tři proudy literatury

Orientace v současné české literatuře se může běžnému čtenáři na první pohled jevit jako cesta zarostlým lesem. Je to proto, že na knihkupeckých pultech si lze vybírat ročně ze stovek nových titulů rozmanitých témat a literárních úrovní. Tak se však jeví situace v posledním desetiletí. V uplynulém půlstoletí převládala období, kdy literatura v Československu byla ovládána jinou ideologií, než je diktát trhu.

Po převratu v roce 1989 byla zrušena cenzura a začínají u nás opět vycházet díla českých autorů do té doby zakazovaných. Kulturní politika dotud vládnuocí komunistické strany totiž prosazovala ideologická kritéria na posuzování autora či díla a znemožnila tak stovkám prozaiků, básníků, překladatelů, žurnalistů, dramatiků a vědeckých pracovníků oficiálně publikovat ve státních nakladatelstvích a vydavatelstvích. Pro mnohé autory to znamenalo odmítnutí nebo hledání alternativních způsobů publikace – v exilových nakladatelstvích nebo v tzv. samizdatu. Díla takto publikovaná a texty rukopisné (paměti, vzpomínky, svědectví či deníky, strojopisné bibliofilie apod.) byla od počátku devadesátých let 20. století zpřístupňována tiskem českému čtenářstvu. Podobu současné české literatury tak dnes vytváří opět spojené tři proudy – tzv. oficiální, samizdatová a exilová literatura. Literární věda a především literární historiografie ovšem ono vynucené rozdělení české literatury v minulých čtyřiceti letech reflektuje a hodnotí. Abychom se zorientovali v současné literatuře – v jejích textech, hodnotách, funkcích a rolích, v jejích rozmanitých knižních, esejistických či scénických podobách – musíme mít k dispozici co možná nejvíce původních textů a informací o jejich původu a dobovém kontextu.

Historický a společenský kontext

Významnou studií mapující hlavní zřetelné rysy poválečného vývoje literatury v Československu je např. Dodatek k nenapsaným dějinám české literatury Josefa Jedličky, vydaný v Londýně v literární a filozofické revue Rozmluvy (č. 7, 1987). Jedlička píše, že válka se v kontinuitě české kultury neprojevila tak významně, že by stačily upadnout v zapomenutí všechny mezinárodní kontakty a její hluboké vazby s ostatními evropskými kulturami. V období protektorátu nedocházelo k masivní kolaboraci českých intelektuálů; „česká literatura prvé poloviny čtyřicátých let totiž byla ve skutečnosti plynulým pokračováním duchovního úsilí prvorepublikánského, pěstovali ji lidé prvou republikou vychovaní a určení, a proto to byla literatura povýtce humanistická, demokratická a tolerantní,“ píše J. Jedlička. Poválečné polemiky o hodnotách a směřování literatury a umění vůbec byly mj. ovlivněny dobovou euforií, která umožnila vnímat komunismus jako pozitivní alternativu vůči poraženému fašismu. V rámci toho se začíná prosazovat ideologizovaný mýtus o protifašistickém odboji a „hodnoty, pevně zakotvené v národním povědomí, se prohlásily za logický a organický předstupeň kultury socialistické“ (Jedlička). To umožnilo posuzovat autory podle politického postoje, a tak již v tříletém období před převratem v únoru 1948 bylo autorům (žijícím, zemře-

lým i obětí války) měřeno dvojím metrem. Jedlička připomíná, že zvláště básníci a spisovatelé duchovní katolické orientace byli již v tomto období opomíjeni.

Po únoru 1948 záhy dochází k zákazu činnosti uměleckých skupin a časopisů, zejména komunisticky orientovaných. Postupně jsou od publikačních možností odříznuty desítky básníků, spisovatelů a publicistů, zákazem výkonu povolání jsou postiženi i badatelé, vysokoškolské učitelé apod., z knihoven jsou vyřazeny tisíce knižních titulů současných i předválečných autorů, včetně překladů ze světové literatury, pokud autor, dílo či jeho překladatel byli shledáni „ideologicky závadným“. Ve zmíněné studii uvádí J. Jedlička několik příkladů neobjektivního, ideologického kádrování, např.: „Tak v nepřízni byl Karel Čapek, ačkoliv do hrdel a statků dosvědčil svůj antifašistický postoj, a úctě a chvále se těšila Marie Majerová, ačkoliv spolupracovala za války na filmu s vysloveně antisemitskou tendencí.“ Není bez zajímavosti, že vytvoření jednostranného obrazu sloužily i manipulace s dílem komunistických autorů, například Fučíkovo svědectví z vězení, nazvané Reportáž psaná na oprátce, bylo v úplnosti publikováno až v devadesátých letech.

Od konce čtyřicátých let jsou připravovány vykonstruované politické procesy se spisovateli a intelektuály, v nichž byly vyneseny i rozsudky smrti a doživotí a dlouholetého vězení (roku 1951 byl popraven literární teoretik Závěš Kalandra). Podle Jedličky bylo za dvacet let komunistické vlády ve vězeních zabito nejméně 22 spisovatelů. Politické a kulturní uvolnění v zemích sovětského bloku, nastartované po smrti J. V. Stalina kritikou jeho kultu, přineslo zmírnění přísných trestů a většina autorů se v šedesátých letech dočkala rehabilitace, ne všichni se však stačili vrátit do literatury a čtenářského povědomí. Restalinizace v období tzv. normalizace po okupaci Československa sovětskou armádou a vojsky Varšavské smlouvy (srpen 1968) přinesla konec reformního úsilí československých komunistů, a to jak na poli praktické politiky a ekonomiky, tak v oblasti kultury a ideologie. Dochází k druhé vlně represí vůči humanitní inteligenci, nastává druhá, ještě mohutnější vlna emigrace na Západ. Situace se v mnohém podobá době poúnorové; postihy výkonu povolání se týkají nejen spisovatelů, ale umělců všech oblastí, učitelů, pracovníků v kulturních, výchovných, badatelských a vzdělávacích institucích atd.

Exil a samizdat

Zatímco exilové ediční aktivity v padesátých a šedesátých letech (Křesťanská akademie, Řím 1950; edice Sklizeň svobodné tvorby, Švédsko 1955; Společnost pro vědy a umění, USA 1960; časopis Svědectví, 1956) a domácí samizdat v padesátých letech (pražská Edice Půlnoc, 1949–1954) byly spojeny povětšinou s menším okruhem příjemců, v sedmdesátých a osmdesátých letech měly širokou odezvu jednak mezi čtenáři v exilu, jednak mezi příznivci neoficiálního umění a vědy v Československu (nakladatelství: Sixty-Eight Publishers, Toronto 1971; Index, Kolín nad Rýnem 1971; Opus bonum, Frankfurt n. M. 1972; Konfrontace, Curych 1973; Poezie mimo domov, Mnichov 1975; Rozmluvy, Londýn 1982 aj.). – Umělci mladé generace se přidávali k hnutí tzv. undergroundu, čímž vyjadřovali svůj postoj nespolupracovat s oficiálními nakladatelstvími a hudebními vydavatelstvími, a tvůrčí svobodu nadřadili sociálnímu nepohodlí. Nezávislou kulturní scénu doma spoluvytváří postupně od 70. let řada literárních a odborných edic (Edice Petlice, Edice Expedice, Edice Kvant, Edice Prameny aj.) a nezávislých periodik (časopisy Informace o Chartě 77, Vokno, Obsah, Voknoviny, Host, Lidové noviny, Jednou nohou – Revolver Revue ad.), hudební samizdat, domácí bytová divadla, soukromé galerie a koncerty.

Někteří spisovatelé (někdy za cenu cenzurních zásahů do textů) pomalu pronikali na oficiální knižní trh (např. Bohumil Hrabal, Jan Skácel), jiní využívali možnosti publikovat pod cizím či fiktivním jménem (např. překladatelé Ludvík Kundera, Ivan Wernisch). Mladí básníci využívali schůdnější cesty k publiku prostřednictvím zhudebněné poezie (Vladimír Merta, Jaromír Nohavica, Karel Plíhal, Oldřich Janota,

Dagmar Voňková ad.) nebo v dramatických útvarech na malých literárních scénách, kde cenzurní dozor nebyl tak přísný. Zvláště divadla tohoto typu a hudební festivaly populární hudby představovaly v období 70. a 80. let místa nezávislého estetického myšlení, tvořivého a kritického uměleckého projevu a občanského zraní (např. divadla: Na provázku s utajenými adaptacemi Milana Uhdeho, autorské Nediavlo Ivana Vyskočila, literární večery Zelené peří Mirka Kovářika, mystifikační Divadlo Járy Cimrmana aj.). V osmdesátých letech pak nezastupitelnou roli sehrály i vydavatelské programy některých českých nakladatelství, především opět vydáváním překladů současné i klasické literatury (Odeon), i za cenu utajení překladatele.

Nezávislá literární věda

Odhalit, posoudit a zhodnotit odborně všechny složité společenské a umělecké vztahy v literatuře období 1945–1990 bude ještě nějakou dobu trvat. Již nyní je k dispozici několik literárněvědných prací s různou šíří a hloubkou záběru. Pro první orientaci mohou sloužit slovníkové příručky jako např. Slovník českého románu (1992), Slovník české prózy (1994), Slovník českých spisovatelů od roku 1945, 1. a 2. díl, (1998, 1999) nebo učebnice Panorama české literatury (1994), Česká literatura od počátků k dnešku (2004), Na tvrdém loži z psího vína (1998). Speciální monografií je např. Kniha a český exil 1949–1990 (1995) Aleše Zacha nebo Underground (1999) Martina Pilaře. Tyto a další publikace uvádějí soudobou českou literaturu do širších uměleckých a kulturních souvislostí a vytvářejí její obraz na pozadí dobových uměleckých směrů druhé poloviny dvacátého století. K podnětným zde patří např. literárněvědné práce Milana Suchomela, Daniely Hodrové, Zdeňka Kožmína, Jiřího Trávníčka nebo Lubomíra Machaly ad.

Doporučená literatura

Slovníky a dějiny

- Dokoupil, Blahoslav – Zelinský, Miroslav (red.): Slovník českého románu 1945–1991. Sfinga, Ostrava 1992
- Dokoupil, Blahoslav – Zelinský, Miroslav (red.): Slovník české prózy 1945–1994. Sfinga, Ostrava 1994
- Janoušek, Pavel (red.): Slovník českých spisovatelů od roku 1945, 1. a 2. díl. Brána, Praha 1998, 1999
- Rachůnková, Zdeňka: Zamlčování překladatelé. Obec překladatelů, Praha 1992
- Machala, Lubomír: Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995. Rubico, Olomouc 1996

Speciální

- Čulík, Jan: Knihy za ohradou. Trizonia, Praha 1991
- Hodrová, Daniela: Místa s tajemstvím. Koniasch Latin Press, Praha 1994
- Hodrová, Daniela a kol.: ...na okraji chaosu... Torst, Praha 2001
- Holý, Jiří a kol.: Český Parnas. Galaxie, Praha 1993
- Chvatík, Květoslav: Svět románů Milana Kundery. Atlantis, Brno 1994
- Kožmín, Zdeněk – Trávníček, Jiří: Na tvrdém loži z psího vína. Jota, Brno 1998
- Machala, Lubomír: Literární bludiště. Brána, Praha 2001
- Pilař, Martin: Underground. Host, Brno 1999
- Suchomel, Milan: Literatura z času krize. Atlantis, Brno 1992
- Trávníček, Jiří: Poezie poslední možnosti. Torst, Praha 1996
- Zach, Aleš: Kniha a český exil 1949–1990. Torst, Praha 1995

Václav Havel

Audience

(Text z roku 1975, závěr jednoaktové hry. Pivovarský sládek požaduje po svém podřízeném Vaňkovi, zakázaném českém dramatikovi, aby pro něj psal o sobě hlášení, která na sládkovi vyžaduje Státní bezpečnost. Sládek za to Vaňkovi nabízí práci ve skladu.)

(Pauza)

SLÁDEK: Ty, Ferdinande –

VANĚK: Ano?

SLÁDEK: Kdybys věděl, jak mě to všechno sere!

VANĚK: Chápu to –

SLÁDEK: Prdlajs chápeš! Ty si jen říkáš: je blbej – ať se vykecá –

VANĚK: To si neříkám –

SLÁDEK: Proč nepiješ?

VANĚK: Já piju –

SLÁDEK: Byl jsi na svačině?

VANĚK: Ještě ne –

SLÁDEK: Vykašli se na svačinu –

VANĚK: Já stejně nemám hlad –

SLÁDEK: Snad jsem blbej, ale jsem férovej –

VANĚK: To jste –

SLÁDEK: Chtěl jsem s tebou mluvit –

VANĚK: Já vím –

SLÁDEK: Lidi jsou velký svině! Velký! Proč nepiješ?

VANĚK: Já piju –

SLÁDEK: Byl jsi na svačině?

VANĚK: Ještě ne –

SLÁDEK: Copak ty – tobě je hej –

VANĚK: Jsem vám velice zavázán –

SLÁDEK: Je to všechno na hovno –

(Sládek otevře další láhev a naleje si. Pauza) Poslyš –

VANĚK: Ano?

SLÁDEK: Nevadí ti, že ti tykám?

VANĚK: Ne –

SLÁDEK: Jestli ti to vadí, tak to řekni –

VANĚK: Nevadí mi to –

SLÁDEK: Aspoň teda, že ti to nevadí –

VANĚK: Naopak: jsem rád, že jsme se sblížili –

SLÁDEK: „Jsem rád, že jsme se sblížili“ – „oceňuji vaši upřímnost“ – proč vlastně mluvíš tak to – tak –

VANĚK: Knižně?

SLÁDEK: Jo –

VANĚK: Jestli vás to irituje, tak –

SLÁDEK: Mě nic neirituje – oceňuji, že jsme se sblížili – Prd!

VANĚK: Prosím?

SLÁDEK: Prd!

(Pauza)

VANĚK: Pane sládku –

SLÁDEK: Co je?

VANĚK: Musím už jít –

SLÁDEK: Kam bys chodil?

VANĚK: Budou mě ve sklepě shánět –

SLÁDEK: Však oni se neposerou! Je tam přece Šerkézy! Sed' tady a pij!

VANĚK: Vážně – budou se zlobit –

SLÁDEK: Aha, už tě otravuju, vid'? No já vím – s Gottem a Bohdalovou, to jste mívali jiný večírky!

VANĚK: Je mi tu s vámi dobře, nechci jen, aby z toho byly nějaké řeči – nemělo by to smysl – zvláště teď, kdy tu je perspektiva té práce ve skladu –

SLÁDEK: Fakt je ti tu dobře?

VANĚK: Fakt –

SLÁDEK: Neříkáš to jen tak?

VANĚK: Ne –

(Sládek otevře další láhev a naleje si. Pauza)

SLÁDEK: Ferdinande –

VANĚK: Ano?

SLÁDEK: Víš, co je na tom nejhorší?

VANĚK: Co?

SLÁDEK: Že já za boha nevím, co jim mám každéj tejdén říkat – vždyť já o tobě dohromady nic nevím – do styku s tebou vlastně skoro nepřijdu – a těch pár blbostí, co zachytím – že se chodíš zašívát do laboratoře – že tě viděli párkrát ve městě s Maruškou z flaškovny – že ti kluci z údržby dělali doma něco na topení – co s tím? No řekni – co jim mám furt říkat? Co?

VANĚK: Nezlobte se, ale v tom já vám můžu těžko pomoci –

SLÁDEK: Ale můžeš! Jen kdybys chtěl –

VANĚK: Já? Jak to?

SLÁDEK: Jsi přece inteligent, ne? Máš přece politickéj přehled, ne? Píšeš, ne? Kdo jinej má vědět, co vlastně chtějí vědět, než ty?

VANĚK: Promiňte, ale to snad –

SLÁDEK: Koukej, v tom skladě bys měl fůru času – co by ti to udělalo, kdybys mi to jednou tejděně hodil na papír? Za to ti snad stojím, ne? Budu nad tebou držet ochrannou ruku! Budeš se tam mít jak prase v žitě! I pivo si tam budeš moct nosit – kolik budeš chtít. Pro tebe to přece musí bejt hračka! Jsi přece, sakra, spisovatel! Ten Tonda Mašků je fakt slušnej kluk a fakt to potřebuje – tak ho nemůžem přece nechat ve štychu! Anebo jsme si, sakra, neřekli, že budem táhnout za jeden provaz? Že si budem pomáhat? Že budem zkrátka parta? Neřekli jsme si snad na to? No řekni – řekli jsme si na to nebo neřekli?

VANĚK: No dobře, ale –

SLÁDEK: Všechno teď, Ferdinande, záleží na tobě! Když nám píchneš, bude všechno dobrý! Ty pomůžeš mně, já jemu, on mně a já zas tobě – takže žádnej přitom nepřijdem zkrátka! Nebudem si přece dělat z života peklo!

(Pauza)

No – co koukáš?

VANĚK: Já nekoukám – *(Pauza)*

SLÁDEK: Měl bys příměj vliv na to, co o tobě budou vědět – to přece není k zahození –

VANĚK: Já vím –

(Pauza)

SLÁDEK: A v tom skladu by to bylo přece taky dobrý, ne? Teplo – fůra času –

VANĚK: Bylo by to výborné –

(Pauza)

SLÁDEK: No – tak o co teda jde?

(Pauza)

VANĚK: Pane sládku –

SLÁDEK: Co je?

VANĚK: Já jsem vám opravdu velmi vděčen za vše, co jste pro mne udělal, vážím si toho, protože sám vím nejlíp, jak je takový postoj dnes vzácný – vytrhl jste mi tak říkajíc trn z paty, protože já vážně nevím, co bych si bez vaší pomoci počal – to místo ve skladu by pro mne znamenalo větší úlevu, než si možná myslíte – jenomže já – nezlobte se – já přece nemůžu donášet sám na sebe –

SLÁDEK: Jaký donášení? Kdo tady mluví o donášení?

VANĚK: Nejde o mne – mně to uškodit nemůže – ale jde přece o princip! Já se přece z principu nemůžu podílet na –

SLÁDEK: Na čem? No jen to řekni! Na čem se nemůžeš podílet?

VANĚK: Na praxi, s kterou nesouhlasím – *(Krátká, napjatá pauza)*

SLÁDEK: Hm. Tak nemůžeš. Ty teda nemůžeš. To je výborný! Teď ses teda vybarvil! Teď ses teda ukázal!

(Sládek vstane a začne rozčileně přecházet po místnosti)

A co já? Mě v tom necháš, vid? Na mě se vykašleš! Já můžu bejt svině! Já se v tom bahně můžu patlat, na mně nezáleží, já jsem jen obyčejnej pivovarskej trouba – ale pán, ten se podílet nemůže! Já se pošpinit můžu – jen když pán zůstane čistej! Pánovi, tomu jde o princip! Ale co ostatní, na to už nemyslí! Jen když on je hezkej! Princip je mu milejší než člověk! To jste celí vy!

VANĚK: Kdo my?

SLÁDEK: No vy! Inteligenti! Páni! To jsou jen samý hladký řečičky, jenomže vy si to můžete dovolit, protože vám se nic nemůže stát, o vás je vždycky zájem, vy si to vždycky umíte zařídit, vy jste nahoře, i když jste dole, zatímco obyčejnej člověk se tady plahočí a má z toho prd a nikde se nedovolá a každěj se na něho vysere a každěj s ním zamete a každěj si na něho houkne a život žádněj nemá a nakonec ještě o něm páni řeknou, že nemá principy! Teplej flek ve skladu, to bys ode mě vzal – ale vzít si i kousek toho svinstva, v kterým se musím denně brodit, to už se ti nechce! Vy jste všichni moc chytrý, moc dobře to máte spočítaný, moc dobře se o sebe umíte postarat! Principy! Principy! Bodejť byste si je nechránili, ty svý principy – vám se totiž výborně zhodnotěj, vy si je totiž výborně prodáte, vy si na nich totiž pěkně vyděláte, vás ty principy totiž živěj – ale co já? Já za ně můžu dostat jen napráskáno! Vy máte vždycky šanci – ale jakou šanci mám já? O mě se žádněj nepostará, mě se žádněj nebojí, o mně žádněj nenapíše, mně žádněj nepomůže, o mě se nikdo nezajímá, já jsem tak dobrej na to, abych dělal hnůj, z kterýho ty vaše principy porostou, sháněl vytopený místnosti pro vaše hrdinství a sklízel za to nakonec jen posměch! Ty se jednou vrátíš mezi ty svý herečky – budeš se tam na ně vytahovat, že jsi koulel sudy – budeš hrdina – ale co já? Kam já se můžu vrátit? Kdo si mě všimne? Kdo mý činy ocení? Co já mám ze života? Co mě čeká? Co?

(Sládek zbrouceně klesne na své místo, položí hlavu Vaňkovi na hrud' a začne hlasitě štkát. Po chvíli se uklidní, vzhledne na Vaňka a tiše se ozve)

Ferdinande –

VANĚK: Hm –

SLÁDEK: Jseš kamarád?

VANĚK: Jsem –

SLÁDEK: Prosím tě, dojdi pro ni – teď hned ji sem přiveď – prosím tě o to –

(Pauza)

Řekni jí „Jiřinko – je tam se mnou jeden kamarád – takovej pivovarskej trouba – ale férovej chlap“ –

(Pauza)

Vybojuju ti to místo ve skladě – žádný hlášení od tebe nebudu chtít – jen tohle, prosím tě, zaříd' –

(Pauza)

Uděláš to pro mě? Vid', že to pro mě uděláš? Na jedinej večer – pak mi už bude dobře – pak už bude všechno jiný – pak už budu vědět, že jsem nežil nadarmo – že ten můj posranej život nebyl tak úplně posranej – přivedeš ji?

(Pauza; pak sládek uchopí Vaňka za šaty a začne mu zoufale vykřikovat do tváře)

Jestli ji nepřivedeš – já – já nevím – já snad – já snad – já snad –

(Sládek se tiše rozplácě a opět položí hlavu Vaňkovi na brud'. Pauza; po chvíli se sládkovo štkání promění zvolna ve hlasité chrápání. Vaněk chvíli vyčká, pak položí sládkovu hlavu šetrně na stůl, tiše vstane a zamíří ke dveřím. Tam se zastaví, otočí se, chvíli váhá, načež řekne ke spícímu sládkovi)

VANĚK: Nebud'te smutnej –

(Vaněk odejde. Krátce nato se ozve zaklepaní. Sládek se ihned probere, je po krátkém spánku opět zcela strýzlivý a chová se přesně jako na začátku hry: zřejmě zároveň zapomněl na vše, co předcházelo)

SLÁDEK: Dál –

(Do místnosti vstoupí Vaněk, dopíná si poklopec)

Á, pan Vaněk, pojd'te dál! Posad'te se –

(Vaněk usedne)

Dáte si pivo?

(Vaněk přikývne; Sládek vytáhne z basy láhev, otevře ji, naleje do dvou sklenek, z nichž jednu přisune před Vaňka. Vaněk ji okamžitě vypije)

Tak co? Jak to jde?

VANĚK: Je to všechno na hovno –

(OPONA padá)

Konec hry

(Václav Havel: Hry. Soubor her z let 1963–1988. Lidové noviny, Praha 1992, s. 225–230.)

Jan Skácel

Oříšky pro černého papouška

(Oproti samizdatové verzi z roku 1976 bylo čtyřverší 5. v knižním vydání v roce 1983 pro narážku na zakázané básníky vypuštěno, autor je však nahradil jiným.)

i voda v řece léthé zamrzne
/kdo zemře dvakrát věčně bude živý/
až vydají se pěšky přes zálivy
básníci zakázaní za živa

pravda je jako kovát býka
škvíří se pazneht mokro mží
před kovárnou pravda je žhavá
a proto dlouhé kleště lži

(Jan Skácel: Oříšky pro černého papouška. Samizdat 1976, nestránkováno; Naděje s bukovými křídly. Mladá fronta, Praha 1983, s. 67.)

Zdeněk Rotrekl
Národ děkuje vlast nezapomíná

(Basic Czech pro pokročilé)

(Ve sbírce Basic Czech, 1979, imitující jazykovou učebnici, reflektuje básník osobní zkušenosti s totalitními režimy. Autor prožil jako politický vězeň třináct let v komunistických věznicích a přes čtyřicet let nesměl v Československu publikovat.)

národ díky díky vlast
národ vlast díky nezapomínat
národ nezapomínat vlast díky
díky vlast národ nezapomínat
díky deset let patnáct let nezapomínat
dvacet let doživotí žalář díky národ
vlast nezapomínat trest deset dvacet doživotí
žalář národ vlast díky
vlast žalář národ doživotí
národ díky vlast díky
doživotí díky nezapomenout
trest národ žalář vlast
vyznamenání řády odebrat vlast díky
díky žalář nezapomenout trest
díky nezapomínat
ó národe
ó vlasti

(Zdeněk Rotrekl: Sněhem zaváté vinobraní. Atlantis, Brno 1991, s. 141.)

5

Literatura pro děti a mládež na přelomu tisíciletí

Luisa Nováková

Základní pojmy, postavení literatury pro děti a mládež

Termín literatura pro děti a mládež (užívají se rovněž synonyma dětská literatura nebo literatura pro mládež) označuje tu část literární tvorby, která je intencionálně, tedy záměrně, určena dětem (věková hranice přitom bývá stanovována různě, v současnosti nejčastěji přibližně od dvou do šestnácti let života člověka).

Někteří literární teoretici pod tento pojem zahrnují i rozsáhlou skupinu děl tzv. neintencionálních, tedy těch, která byla původně určena dospělým, ale děti si je z různých důvodů přivlastnily (sem by patřila například velká část klasické dobrodružné literatury apod.).

Literatura pro děti a mládež je plnoprávnou, rovnocennou součástí celonárodní literatury. Ačkoli se tento názor začal v české literární vědě výrazně prosazovat už ve čtyřicátých letech dvacátého století, musejí dodnes specialisté na dětskou literaturu čelit skutečnosti, že je nejednou chápána jako substandardní a je odsouvána kamsi na okraj vědeckého zájmu.

Dětská literatura přirozeně má svoje specifika. Odvíjejí se od čtenářských potřeb dítěte, které jsou závislé nejen na osobním čtenářském vkusu (o němž nepochybně můžeme mluvit i u dětí a jehož rysy nabývají na zřetelnosti s přibývajícím věkem), ale jsou především závislé na ontogenezi – vývoji dítěte, jeho znalostí, jeho orientace ve světě a lidské společnosti. Právě tyto zvláštnosti pak musejí mít na zřeteli všichni, kdo s literaturou pro děti a mládež pracují – autory počínaje a vychovateli konče.

Literatura a dětský čtenář

Významný dětský psycholog Bruno Bettelheim (1903–1990) ve své knize *Za tajemstvím pohádek* napsal: „Dnes i v dobách minulých je nejdůležitějším a zároveň nejobtížnějším úkolem při výchově dítěte pomoci mu najít životní smysl.“

To, že kvalitní literatura může být při tomto úkolu dobrým pomocníkem, si přirozeně neuvědomoval jen on sám. Schopnost pomoci při formování dětské osobnosti umění a literatury zvláště málokdo upírá.

Jako naprosto nezastupitelná se zde přitom stále jeví schopnost knihy probouzet a podporovat v dítěti fantazii. Vyvinutá fantazie je nutná nejen pro rozvoj abstraktního myšlení vůbec, ale i pro dobré fungování sociálních vztahů – právě na umění vnímat svět celostně, předvídat a představit si závisí totiž mimo jiné také tzv. sociální inteligence.

Fantazie, nepovrchní, komplexnější vnímání světa okolo, smysl pro poezii a umění jako takové, podpora emocionality a empatie (spojená s jedinečnou schopností dětského čtenáře identifikovat se s literárním hrdinou) – a v neposlední řadě schopnost literárního díla pomoci dítěti vyrovnat se se složitými životními okolnostmi – to vše jsou důvody, proč i na počátku 21. století je kvalitní dětská poezie a umělecká próza stěží nahraditelná jiným médiem (jinak je tomu u knih naučných či populárně-naučných).

Tlak multimediální kultury na společnost, na umění a dětskou knihu je přirozeně značný. Na počátku 21. století už přitom není hlavním konkurentem dětské knihy televize, ale počítač. Podle průzkumů dětského čtenářství je mezi současnými žáky základních škol více než 20% nečtenářů, mezi dětmi v 5. – 9. třídě jich je už více než 30%.

Velmi výrazně se potvrzuje nezastupitelná role rodiny ve výchově k umění a literatuře. Jestliže se kniha nestane naprosto přirozenou a příjemnou součástí života dětí už v nejtěplejším dětství, jestliže už v předškolním věku aspoň do jisté míry dítě nepochopí, co mu může přinést právě a jediné ona, nebo je-li výchova dítěte i v oblasti čtenářství zaměřena převážně na získávání fakt a hromadění informací, bude kniha ze života dítěte velmi brzy zcela vytlačena.

Literatura pro děti a komerce

Listopad 1989 přinesl výrazné změny také v oblasti dětské literatury.

Především v první polovině devadesátých let se prosazuje výrazná tendence k literárním návratům. Zdeformovaný obraz české dětské literatury se snaží narovnat jak nakladatelství renomovaná, tak řada nových vydavatelů – už zde se bohužel začínají prosazovat komerční zřetele. Své místo na knižním trhu i u čtenářů si tak hledají texty autorů v období totality proskribovaných, a to v reedicích, vydáních těch děl našich autorů, která dosud mohla vyjít jen v zahraničí, i novinek dříve zakazovaných spisovatelů.

Na trhu výrazně přibývá rovněž překladů ze západních literatur, zvláště z angličtiny. Vedle výrazně komerčně motivovaných (nejednou doslova ubíjejících domácí produkci) vstupují do kontextu české literatury pro mládež mnohá pozoruhodná překladová díla. V případě těch, jejichž vydání si muselo počkat na devadesátá léta z důvodů politických (např. *Bratři Lví srdce* Astrid Lindgrenové), můžeme i zde mluvit o jistém druhu literárních návratů.

Od počátku devadesátých let se však začínají projevat i negativní tendence ve vývoji českého knižního trhu, které pak zákonitě ovlivňují též vydávání dětských knih. Za hlavní lze považovat komercializaci trhu. Zájmům trhu (tedy zdaleka ne vždy kvalifikovaných a kvalitních distributorů a knihkupců) se přitom nepodřizují pouze vysloveně komerční nakladatelství (v oblasti dětské literatury např. některá zaměřená na vydávání dívčích románků). Přinejmenším přihlížet k nim jsou nuceni rovněž nakladatelé zodpovědní a kvalitní. Jestliže se tedy zvláště poslední desetiletí jeví z hlediska původní české tvorby pro děti jako víceméně krizové, lze to vysvětlit i situací na našem knižním trhu. Novinky české dětské beletrie, nemluvě vůbec o méně známých či debutujících autorech, jsou – také vzhledem k téměř nulové reklamě – většinou mnohem hůře prodejné než tzv. „ověřené tituly“ české i světové literatury pro děti. Převažující část na českém trhu dětských knih pak tvoří překlady, přitom nejkvalitnější překladová díla, která po roce 1989 poprvé vyšla v češtině, často zůstala nepovšimnuta širší veřejností, naprosto ve stínu čistě komerčních, kýčovitých digestů (výběrů) apod. – a pochopitelně také bestsellerů, provázených až agresivní reklamou.

Orientace na knižním trhu je zároveň stále obtížnější i pro specialisty na dětskou literaturu. Určitým vodítkem tu mohou být například literární ceny jako Zlatá stuha (je organizována každoročně, zejména českou sekcí IBBY a Obcí spisovatelů, a knihy jsou oceňovány v několika kategoriích), případně Magnesia litera – nebo Časopis pro teorii a kritiku dětské literatury *Ladění* (čtyřikrát do roka jej vydává Ústav literatury pro mládež Pedagogické fakulty MU). Připomenout v tomto kontextu můžeme rovněž Mezinárodní veletrh dětské knihy v Liberci, který se v roce 2007 koná už popáté.

Reklama a literatura pro děti

Jak již bylo výše řečeno, významné postavení získala postupně po roce 1989 reklama. Nepřehlednost knižního trhu, rozsáhlost knižní produkce, téměř naprostá absence literárních kritik či recenzí v denním tisku nebo jiných než speciálních a odborných periodících její význam jen potvrzuje.

Jistým fenoménem se přitom stal typ propagace vybraných literárních bestsellerů, které se dočkaly atraktivního filmového zpracování. Zatímco spojení filmu a knihy a jeho využití v reklamě můžeme už považovat za do jisté míry tradiční, jako novum posledního desetiletí se, alespoň u nás, jeví využití zfilmovaného literárního díla pro další komerční účely. Nejde přitom pouze o samostatné vydávání filmové hudby, či nejrůznějších, na oblibě filmu parazitujících „dílek“ (o vzniku filmu apod.). Jde o mnohem širší využití popularity původních textů: výrobu tematických hraček, upomínkových předmětů, předmětů denní potřeby nebo dokonce potravin. Tato reklama bývá velmi často zaměřena cíleně na děti a mládež. Tak tomu u nás bylo a je třeba v případě cyklu knih (a filmů) o Harrym Potterovi od J. K. Rowlingové, Letopisť Narnie C. S. Lewise nebo Pána Prstenů J. R. R. Tolkiena.

V případě této agresivní a zhusta nevkusné reklamy často u intelektuální části naší populace dochází k paradoxnímu jevu: reklama působí jako antireklama. V této souvislosti je proto třeba zdůraznit, že kvalita výchozího literárního textu nemá s jeho komerčním využitím mnoho společného, jinými slovy: že takto propagována mohou být díla zcela braková, vedle nich určitou úroveň zachovávající díla čistě zábavná (Harry Potter), ale také díla literárně velmi hodnotná (C. S. Lewis, J. R. R. Tolkien).

Stále podstatnější se tedy jeví schopnost samostatného hodnocení literárního díla, ať už je stihl osud bestselleru, nebo zůstalo na okraji komerčního zájmu.

Fantasy a její obliba u dětského čtenáře

Nejvýraznějšími bestsellery mezi knížkami pro děti v posledních letech jsou prózy zařazované do žánru fantasy. Fantasy (odhlédneme-li od ojedinělých děl) vstoupila do českého literárního kontextu v podstatě až po roce 1989, se značným zpožděním oproti literatuře světové, a rychle si získala značnou čtenářskou oblibu.

Je jedním ze základních žánrů literární fantastiky, podobně jako pohádka je to žánr poměrně obtížně definovatelný a typově rozrůzněný. Hojně čerpá z nejrůznějších mytologií, historie, lidové slovesnosti, zvláště pohádek, apod. Hraničit ovšem může i s literaturou science-fiction (která se od ní liší především vysvětlením podstaty fantastických jevů), hororem aj.

Je však nutné zdůraznit, že fantasy, ačkoli tak někdy bývá chápána, není primárně žánrem dětské literatury. Naopak: Pohlédneme-li blíže na knižní produkci, českou i světovou, textů určených intencionálně dětem zde mnoho nenajdeme (ani Tolkienův Pán Prstenů pro děti napsán nebyl a jde rozhodně o text v mnoha ohledech obtížně srozumitelný čtenářům mladším patnácti let). Zato značná část fantasy produkce je pro dětského a mladého čtenáře z různých důvodů vysloveně nevhodná (odhlédneme-li od nízké umělecké kvality řady děl, jde tu hlavně o přemíru sexu a násilí v některých žánrových typech fantasy).

Fantasy se však jeví – jak v literatuře pro mládež, tak v literatuře pro dospělé – jako žánr skutečně nosný. Snaha o její kultivaci a kritickou recepci je proto opravdu důležitá.

Nejlepší díla tohoto žánru (a zde snad můžeme hledat kořeny jeho přitažlivosti) totiž mohou uspokojit mladé čtenáře nejen z hlediska touhy po zábavě, odpočinku a přitažlivém příběhu. Nabízejí možnost zamyšlení nad základními otázkami života, dobra a zla, podstatou lidské existence.

A také prostor pro fantazii. A ta není pro rozvoj lidské osobnosti důležitá pouze na jeho počátku – zůstává trvalou hodnotou.

Doporučená literatura

- Kovalčík, Zdeněk – Urbanová, Svatava: Minimum z literatury pro děti a mládež. Scholarforum, Ostrava 1996
- Šubrtová, Milena: Kapitoly za světové literatury pro mládež I. CERM, Brno 1998
- Šubrtová, Milena.: Kapitoly za světové literatury pro mládež II. CERM, Brno 1998
- Toman, Jaroslav: Současná česká literatura pro děti a mládež. CERM, Brno 2000
- Toman, Jaroslav: Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury. Jihočeská univerzita – Pedagogická fakulta, České Budějovice 1992
- Urbanová, Svatava: Historický vývoj žánrů literatury pro mládež – antologie. Žánry, osobnosti, díla. Ostravská univerzita – Pedagogická fakulta, Ostrava 1998²
- Urbanová, Svatava: Meandry a metamorfózy dětské literatury. Votobia, Olomouc 2003
- Urbanová, Svatava: Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let 20. století. Votobia, Olomouc 2004

Ukázky textů

Ivan Blatný

Večer

(Mezi významné literární návraty můžeme počítat také návrat sbírky dětských veršů Ivana Blatného Jedna, dvě, tři, čtyři, pět. Vydání těsně před únorem 1948 ji odsoudilo téměř k zapomenutí. K dětským čtenářům se tak dostala znova až po padesáti letech.)

Obruče letí s drnkotem,
je večer, kdesi za plotem
si hrají uličníci.

Je večer, jeden kamarád
odešel domů, půjde spat,
za chvíli půjdou všichni.

Je ticho, zurčí vodovod,
tma padá na ten starý plot
a na ostatní ploty,
vlak na nádraží zapíská
na rumišťe a smetiska,
kde dřímou staré boty.

(Ivan Blatný: Jedna, dvě, tři, čtyři, pět. Akcent, Třebíč 1997, s. 30.)

Václav Renč

Perníková chaloupka

(V letech devadesátých se k dětem vrací také díla katolických spisovatelů. Ježíškova košilka Jana Zahradníčka /knižně poprvé 1951, údaj v knize antedatován na 1947/ a Perníková chaloupka Václava Renče /knižně poprvé 1944/ jsou záhy zařazeny do Zlatého fondu české literatury pro děti a mládež.)

Už v lese zrají ostružiny,
už dozrály a opadaly,
už zčervenaly jeřabiny
a z kolouchů se srnci stali.

Haraší podzim temným lesem,
dětem je chladno i v té kleci.
A zetlel podzim, zima jde sem.
A baba zatopila v peci.

„Děťátka, to se ohřejete,
zub jedovatý baba cení.
„Děťátka, to se pomějete,
dnes bude u nás posvícení!“

Ta divná řeč, ten smích, ten hlas!
Po dětech rázem přeběh mráz.

(Václav Renč: Perníková chaloupka. Vyšehrad, Praha 1990, s. 30.)

Karel Šiktanc
Stříbrný a Ryšavec

(Výjimečný přínos českému pohádkářství představují umělé pohádky Karla Šiktance, osobitě čerpající z lidové tradice. Vyšly v souborech Královské pohádky a O dobré a o zlé moci. Mimořádná estetická úroveň těchto textů, psaných rytmizovanou prózou oscilující často na samé hranici s volným veršem, zařazuje Šiktancovy pohádky mezi nejlepší díla české literatury pro děti vůbec.)

Jsou místa na světě, kde jak by den co den byla jen neděle...
kde všechno v krajině čistotně prostřeno a v tiché rovnováze nebičko i zem...
kde šeptem chodí voda
a šeptem ptačí křik...
takže kdo o nich, o těch místech, ví, jako by našel poklad: má kam utéci, když
chce být chvíli sám – ať s radostí či s žalem.

A nemyslete:

místa jsou to obyčejná. Pražádný přepych. Ani div...
třeba jen dlouhatánská louka – od kraje do kraje huňatý trávníček – a za ní modrý
les, vzpřímený, v pozoru, jak bys ho vystříhal z bledeho obzoru... a ještě v poli
stoh... a ještě uprostřed v té husté zeleni tři statné javory, košaté, vysoké, skoro až
do nebe, v nichž vrže povětrí a starodávné dřevo.

Verunka od tůně, opřená o prostřední kmen, sedí a dívá se nahoru do korun –
a všechno tohle ví: však je tu s ovceci sedumkrát do týdne a zná tu každý list a každé
stébýlko a každé hlesnutí... takže jí do zpěvu, a proto zpívá si, že

„...přes knížecí pole,
křídýlka naruby,
lítli v bílém kole
dva černí holubi...“.

je světlé odpoledne... tři statné javory kývají hlavama – a tráva jako samet –
a zvonky ovečkám cinkají na krku.

(Karel Šiktanc: O dobré a o zlé moci. Albatros, Praha 2000, s. 33.)

Pavel Čech
O zahradě

(Roku 2006 došla oprávněného zájmu literárních kritiků tvorba brněnského malíře a grafika Pavla Čecha. Jeho autorská kniha *O zahradě* se dočkala nominace na Zlatou stuhu za rok 2005 za svébytné navázání na dílo Jiřího Trnky.)

Babička Františkovi vyprávěla, že v zahradě je dům, ve kterém žil před mnoha lety malíř. Dlouho maloval tutéž tvář, až jednoho dne našel plátno prázdné. – Dívka z obrazu obživila a říká se, že se dodnes toulává zahradou.

Někteří lidé tvrdili, že někde v zahradě je vchod do tajné chodby. A František si představoval tajemné labyrinty v podzemí.

Povídalo se, že v zahradě je studna tak hluboká, že kámen není slyšet dopadnout.

Vyprávělo se, že jeden cestovatel v zahradě zakopal úžasné poklady. Z jedné ze svých mnoha expedic do arabských pouští se už nikdy nevrátil.

Říkalo se, že straka, která loupí po celém městě lesklé a třpytivé věci, má hnízdo právě v zahradě.

V zahradním domku prý bydlel starý hodinář, který sestrojil hodiny zastavující čas. A Františkovu kamarád Jirka přísahal, že v zahradě každé hodiny přestanou tikat, a když nad městem sněží, za zdmi zahrady zrají jablka.

(Pavel Čech: *O zahradě*. Brio, Praha 2005, s. 31-41.)

Iva Procházková
Únos domů

(Na jednom z čelných míst současné české literatury pro děti a mládež najdeme dílo Ivy Procházkové, držitelky řady našich i zahraničních literárních cen. Domov, ztráta a nalézání lidské vzájemnosti, opravdové rodiny, komunikace mezi blízkými, odlidštěnost proti lidskosti, to jsou hlavní motivy, které se v prózách Ivy Procházkové vrací v originálních obměnách.)

„Jak se cítíš v den svých dvanáctých narozenin?“ zeptala se teta, když líbací ceremonie skončila.

„Jde to,“ odpověděl jsem. Přesně tak to bylo, Pane. Libor Ješín, sirotek vyrůstající v rodině svého zámožného strýce, si neměl na co stěžovat. Zacházeli s ním slušně. Posílali ho do dobré internátní školy. U příležitosti narozenin, Vánoc a jiných svátků si ho nechali přivést domů. Nikdy mu nedali pocítit, že ho nemají rádi. Nikdy mu nedali pocítit opak. Nesměl mít psa, ale dovolili mu kocoura. Šlo to, Pane.

(Iva Procházková: *Únos domů*. Albatros, Praha 1998, s. 8-9.)

Přítomné skriptum pro Univerzitu třetího věku Masarykovy univerzity vzniklo prací členů Ústavu české literatury a knihovnictví se záměrem vyložit problematiku vývoje české literatury a jeho literárněvědného zpracování, tedy postihnout současný stav bádání a výhled možných dalších úkolů. Takto aktuálně je koncipován i výběr sekundární literatury a antologie textů primární literatury, jež také přináší ukázky významných edic. Posluchači se seznámí s ukázkami beletristických děl zpravidla donedávna nebo dosud méně známých nebo neadekvátně vykládaných, která mají v české literatuře významné, často prvořadé místo, a jsou atraktivní pro čtenáře podobně jako pro badatele.

(jk)

Česká literatura

Její vývoj a aktuální otázky výkladu

PhDr. Hana Bočková, Dr.,
doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.,
PhDr. Zbyněk Fišer, Ph.D.,
Mgr. Luisa Nováková, Ph.D.

Vydala Masarykova univerzita v roce 2006
1. vydání, 2006
Náklad 150 výtisků

Editor Jiří Kudrnáč
Grafická úprava EXACTDESIGN
Tisk PRINTECO, s. r. o., Hněvkovského 77, Brno

Skripta byla vytvořena v rámci rozvojového projektu MŠMT „Modernizace infrastruktury a rozšíření programů Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě“, evidovaného pod číslem 4/6.

